तीन शिलेदार

सौ. उषा आपटे

पाश्चात्य वाङ्मय परिचय : ८

तीन शिलेदार

अनुवादिका

सौ. उषा आपटे

केशव भिकाजी ढवळे
श्रीसमर्थ-सदन
गिरगांव, मुंबई

© केशव भिकाजी ढवळे

पहिली आवृत्ती : १९४६
पुनर्मुद्रणे : १९९६, १९९८, मे २००१

कर्नाटक मुद्रणालय, मुंबई २
यांनी छापलेल्या मूळ प्रतीचे प्रतिरूप मुद्रण
एस्. वाय. चौघुले, संदीप प्रोसेस
वडाळा, मुंबई ४०० ०३१ यांनी केलेले आहे.

मुद्रक : प्र. पु. भागवत, मौज प्रिंटिंग ब्यूरो
खटाववाडी, गिरगाव, मुंबई ४०० ००४

प्रकाशक : ज्योती धनंजय ढवळे, केशव भिकाजी ढवळे
श्रीसमर्थ सदन, पहिली भटवाडी, गिरगाव, मुंबई ४०० ००४

प रि च य

इ. स. १६२५ मध्यें १३ वा लुई फ्रान्सवर राज्य करीत होता. परंतु खरी सत्ता त्या वेळचा प्रधान मंत्री कार्डिनल रिचल्यू ह्याच्या हातींच होती. कार्डिनलला अनेक शत्रु होते. प्रत्यक्ष फ्रान्सची राणी ऑस्ट्रियन राजकन्या ॲन त्याचा जितका द्वेष करी तितका कोणीच करीत नसेल. कार्डिनलही हें ओळखूनच लुईचें मत राणीविषयीं कलुषित करण्याची वाट पाहात असे. १६२५ मध्यें फ्रान्सची राणी व इंग्लंडमधील राजा पहिला चार्लस् ह्याचा रंगेल हस्तक ड्यूक ऑफ् बकिंगहॅम् ह्यांचा प्रेमसंबंध जुळून आल्याची गुणगुण कार्डिनलला लागली व राणीचा सूड घेण्याचें एक साधनच त्याच्या हातीं आलें. कार्डिनलनें त्यासाठीं उभारलेलें कारस्थान हाच ह्या कादंबरीचा खरा कथाभाग आहे.

सुप्रसिद्ध फ्रेंच कादंबरीकार अलेक्झांडर ड्यूमाच्या 'थ्री मस्केटिअर्स' ह्या जगप्रसिद्ध कादंबरीची प्रस्तुत पुस्तक ही सारांशकथा आहे. तीन शिलेदार आणि त्यांचा मित्र डार्टा ह्या चौकडीच्या रंगेल आयुष्यक्रमाची ही रोमांचकारी कथा प्रौढ मराठी वाचकांना पूर्वींच उपलब्ध झाली आहे. पण किशोर वाचकांसाठीं हें छोटेखानी कथानक लिहिलें आहे. ड्यूमाच्या पुढील कथाही ह्याच प्रकारें उपलब्ध करण्याचा मानस आहे.

सौ. उषा आपटे

अनुक्रमणिका

१	डार्टाचा प्रवास	७
२	मिअंग येथील प्रकरण	१०
३	हरवलेलें पत्र	१७
४	मॉन्सिर द त्रिवेल	२१
५	तीन शिलेदार	२५
६	विकतचें श्राद्ध	३२
७	द्वंद्व	४०
८	राजा	४६
९	मॉन्सिर बॉन्सिअ	५०
१०	मादाम बॉन्सिअ	५६
११	डार्टा आणि बकिंगहॅमचा ड्यूक	६३
१२	रत्नहार	७०
१३	फ्रान्सची राणी	७८
१४	प्रवास	८३
१५	फिरून बकिंगहॅमचा ड्यूक	९२
१६	नृत्य	९८

अलेक्झांडर ड्यूमा

जगाच्या वाङ्मयांत ज्या कांहीं लेखकांचीं नांवें चिरकाल टिकून राहतील त्यांपैकीं ड्यूमा ह्याचें नांव एक होय. दिनांक २४ जुलै, १८०२ दिवशीं एक गरीब फ्रेंच लष्करी शिपायाच्या घरीं त्याचा जन्म झाला. त्याच्या बापाचें मूळचें घराणें सरदाराचें, पण ह्याच्या जन्माच्या आधीं त्याला दारिद्र्य आलेलें होतें. त्यामुळें ह्याला नीट शिक्षण मिळणें कठीणच होतें. परंतु सुदैवानें ह्याची चलाख बुद्धि एका धर्मगुरूच्या लक्षांत येऊन त्यानें ह्याला उत्तम तऱ्हेचें शिक्षण दिलें. निर्वाहाला कांहींतरी साधन असावें म्हणून ह्यानें पुढें कायद्याचा अभ्यास केला. पण त्याचें मन कांहीं त्यांत रमेना. लेखन-वाचनाकडे विशेष ओढा असल्यामुळें वकिलीच्या धंद्यांत न पडतां लेखनावरच आपला चरितार्थ चालविण्याचें ठरवून तो फ्रान्सची राजधानी पॅरीस येथें आला.

ड्यूमाच्या लेखनाला गोष्टी, शब्दचित्रें व नाटकें ह्यांपासून प्रारंभ झाला. 'तिसरा हेन्री' ह्या नाटकामुळें तो विशेष प्रसिद्धीला आला. ज्या कादंबरीमुळें त्याचें नांव चिरस्मरणीय झालें आहे, ते त्यानें फार उशीरां — वयाच्या बेचाळिसाव्या वर्षी — सुरू केलें. 'तीन शिलेदार' ही त्याची पहिलीच कादंबरी. ह्या कादंबरीनें त्याला अफाट कीर्ति मिळवून दिली. त्यानें त्यानंतर भराभर एका मागून एक अनेक कादंबऱ्या लिहिल्या. आपल्याकडे 'ऐतिहासिक कादंबरी' म्हटली म्हणजे जसें हरिभाऊ आपट्यांचें नांव डोळ्यांपुढें चटकन् उभें राहतें, तसेंच फ्रेंच भाषेंत ड्यूमाचें. आपण १२०० पुस्तकें लिहिलीं आहेत असें त्यानें त्या वेळचा फ्रान्सचा बादशाह तिसरा नेपोलियन ह्याला सांगितल्याचें प्रसिद्ध आहे. फ्रेंच भाषेंत त्याचें जें समग्र वाङ्मय छापलें आहे त्याचे मोठ-मोठे असे २२७ खंड आहेत. त्याच्या अफाट लेखनाची ह्यावरून कल्पना येईल.

ड्यूमानें आपल्या अफाट लेखनाप्रमाणें अफाट कीर्तिही मिळविली. पण त्या मानानें सुख असें त्याला कधींच मिळालें नाहीं. 'आव जाव, घर तुम्हारा' अशी त्याची वृत्ति असल्यामुळें त्याच्याभोंवतीं त्याच्या पैशावर मजा मारणाऱ्या खुशालचेंडूंचा गोतावळा फार. त्यामुळें शेवटपर्यंत सावकारांच्या कचाट्यांतच तो राहिला. त्याचें लेखन कर्जफेडीसाठींच चाललें असें म्हटलें तरी चालेल. वयाच्या ६८ व्या वर्षी — ५ डिसेंबर, १८७० — तो आपल्या मुलाच्या घरीं अत्यंत वैतागलेल्या स्थितींत निधन पावला. एवढी थोर वाङ्मयसंपत्ति मागें ठेवणाऱ्या ह्या लेखकाचा जन्मही दारिद्र्यांत व्हावा आणि शेवटही दारिद्र्यांतच व्हावा ही एकपरी विलक्षण विधिघटनाच होय.

प्रकरण पहिलें

डार्टाचा प्रवास

एप्रिल १६२५ मधील एक दिवस. दक्षिण फ्रान्समधील गॅस्कनी परगण्यांत असलेल्या एका खेड्यामधून भल्या सकाळीं डार्टा बाहेर पडला. आपलें छोटें खेडें सोडून जगांत दैव उजळण्यासाठीं तो निघाला होता. डार्टा मोठा उत्साही तरुण होता. त्याचा पिंगट रंग, गालाचीं किंचित् उंच आलेलीं हाडें व चमकदार डोळे ह्या सर्वांचा मेळ मोठा सुंदर होता. खेडवळपणाची त्याच्यावर असलेली थोडीशी झांक सोडल्यास त्याला नांवें ठेवण्यास कोठें जागाच नव्हती. अंगांत लोकरीची ऊबदार बंडी, डोक्यावर पिसांची टोपी व कमरपट्ट्यांत अडकविलेली तरवार असा त्याचा एकंदर झोंक होता. त्याच्या ह्या सर्व सामग्रींत लक्षांत येण्याजोगी खरी भर कोणीं घातली असेल तर ती त्याच्या घोड्यानें ! त्याचें हें तट्टू जर्द पिवळ्या रंगाचें होतें. हा अजब रंग पाहून वाटेचे वाटसरू त्याच्याकडे वळून-वळून कां पाहणार नाहींत ?

आपल्या वडिलांनीं दिलेल्या ह्या वारूवर स्वार होऊन जाणें म्हणजे कुचेष्टेला पात्र होणें हें डार्टाला माहीत नव्हतें असे मात्र नाहीं, पण वडिलांची ही देणगी नाकारणें मात्र त्याला शक्य नव्हतें; आणि म्हणूनच ह्या घामट पिवळ्या तट्टावर त्याला स्वार होणें भाग पडलें. त्याच्या वडिलांनीं

त्याला बाहेर पडतांना उपदेशाच्या चार गोष्टीही सांगितल्या होत्या. " पोरा, राजदरबारीं जाण्याचा कधीं योग आला तर आपल्या घराण्याच्या लौकिकाला उचित असाच वाग. आपला खानदानी बाणा सोडूं नकोस. तुझ्या आणि तुझ्या घराण्याच्या लौकिकाला कमीपणा येईल असं कांहीं करूं नकोस. राजा[1] आणि कार्डिनल[2] ह्या दोघांवांचून कोणाकडूनही फट् म्हणून घेऊं नकोस. साहसांत आणि भांडणांत तुझं पाऊल पुढं असूं दे. तुला मीं तलवार वापरण्यास शिकवलं आहे, तुझे स्नायू लोहमय आहेत, मूठ पोलादी आहे. संधि मिळाली कीं झुंज सोडूं नकोस !

" आतां हा पिवळा घोडा आणि हे पंधरा क्राऊन एवढंच काय तें तुला देण्यासारखं मजजवळ राहिलं आहे. मॉन्सिर द त्रिवेल आपला शेजारी होता, त्याचा दाखला डोळ्यांपुढं ठेव. लहानपणींच तेराव्या लुई महाराजांपाशीं त्याला खेळगडी म्हणून राहण्याची संधि मिळाली आणि आतां तर कार्डिनल रिशल्यूही म्हणे त्याला भिऊन असतो. जगांत कोणालाही न भिणारा कार्डिनल मॉन्सिर त्रिवेलला भितो, ही गोष्ट लक्षांत ठेव ! त्रिवेलनं आपल्या जीवनाला आरंभ तर तुझ्यासारखाच केला ; पण त्याच्या यशाचं मर्म एकच. त्यानं आपली तरवार चालविण्याच्या कामीं कधीं कुचराई केली नाहीं कीं भ्याडपणा दाखविला नाहीं. मीं त्याला लिहिलेलं हें पत्र घे. हें पत्र त्याला दाखव आणि त्याच्याप्रमाणेंच आपलंही दैव काढ ! "

जखमा तात्काळ बऱ्या करणाऱ्या मलमाची त्याच्या आईनें दिलेली डबी व तें पत्र डार्टानें आपल्या बंडीच्या खिशांत ठेवून दिलें आणि घोड्यावर स्वार होऊन आगेकूच केलें. घोडयावरून डचंव् डचंव् करीत जातां-जातां तो आपल्या बापाच्या उपदेशाचा विचार करीत होता. वारंवार त्याचा हात तरवारीच्या मुठीकडे जाई किंवा तो क्रोधानें नुसत्याच

---

१ फ्रान्सचा राजा १३ वा लुई. २ लुईचा मुख्य प्रधान कार्डिनल रिशल्यु.

मुठी वळी; कारण सडकेनें जातांना स्मित करणारा प्रत्येक वाटसरू आपली कुचेष्टा करीत असावा असें त्याला वाटे आणि भांडण काढण्यास एवढें कारण त्याला पुरें होतें. त्याच्या घोड्याचें तें पिवळें कातडें पाहून कित्येकांना हसण्याचा मोह होई ही गोष्ट कांहीं खोटी नव्हती; पण स्वाराची तडफ व त्याची मूठ पाहून ते जरा आवरतें घेत, व त्यामुळें फारसा कटु प्रसंग येत नसे. डार्टाचा बराच प्रवास ह्याप्रमाणें झगडा न होतां झाला एवढें खरें!

प्रकरण दुसरें

मिअंग येथील प्रकरण

(Meung)

मिअंग नगरी येतांच डार्टा एका पथिकाश्रमासमोर आपल्या घोड्यावरून खालीं उतरला. आपला घोडा एखाद्या मोतद्दाराच्या स्वाधीन करावा म्हणून तो इकडे-तिकडे पाहूं लागला, तोंच पथिकाश्रमाच्या तळमजल्यावरील खिडकींत एक मनुष्य बसलेला त्याच्या दृष्टीस पडला. त्याच्या चेहेऱ्यावर गर्विष्ठपणाची झांक होती व त्याचा एकंदर आविर्भावही पण जरा कुर्र्याचाच होता. तो ज्या दोन माणसांशीं बोलत होता तींही पण त्याच्याशीं अगदीं लीनतेनेंच वागतांना दिसत होतीं. मधून-मधून त्यांच्यांत हास्याचा एकच कल्लोळ उठत होता व त्या प्रत्येक हास्यलहरीसरशीं डार्टाचें पित्त अधिकच भडकत होतें. कारण त्याची आतां अशी ठाम समजूत होऊं लागली होती कीं, तो गर्विष्ठ मनुष्य आपल्यावर व आपल्या वारूवर टीका करीत असावा आणि वस्तुस्थिति खरोखर तशीच होती. डार्टाच्या पीत वारूवर तो मनुष्य कांहीं विनोद करी व त्याचे ते दोन श्रोते त्या विनोदानें अत्यंत संतुष्ट होऊन पोट धरधरून हसत.

ह्या प्रकारानें तापलेला डार्टा त्याला जाब विचारण्यासाठीं तिकडे गेला. त्या माणसाचें वय चाळीस-पंचेचाळीस वर्षांचें असून त्याचे डोळे तीक्ष्ण व काळेभोर होते. त्याचा वर्ण फिक्कट असून त्याच्या गालावर जखमेचा

एक भला मोठा वण दिसत होता. डार्टा त्या मनुष्याचें निरीक्षण करण्यांत गुंतला आहे तोंच त्यानें स्मित केलें व त्याच्या त्या दोन श्रोत्यांनीं हास्याचे फवारे उडविले. डार्टाच्या रागाचा पारा पूर्ण चढविण्यास एवढें कारण बस्स होतें. त्यानें आपल्या तरवारीच्या मुठीला हात घालून त्या अनोळखी मनुष्यावर चाल केली. प्रत्येक पावलागणिक त्याचा राग भडकत होता. कांहींतरी प्रौढ भाषण करून त्याला आव्हान करण्याचा त्याचा बेत कोठल्या कोठें गेला व दांत-ओंठ खात तो ओरडला "ए भागूबाई ! दडून कां हसतोस ? कोणास पाहून हसतोस तें तरी सांग म्हणजे आपण दोघे मिळूनच हसूं." डार्टाच्या घोड्यावर खिळलेली आपली दृष्टि काढून त्या गृहस्थानें ती तितक्याच मस्तवालपणें घोड्याच्या धन्याकडे वळविली व आपल्याला इतक्या उद्धटपणानें बोलणाऱ्या व्यक्तीकडे तो आश्चर्यानें पाहूं लागला. तो तावातावानें म्हणाला, "महाराज, मी आपणाशीं बोलत नव्हतों."

संतापानें भडकलेला डार्टा चवताळून ओरडला, " पण मी आतां तुमच्याशीं बोलतों आहें ना ! "

त्या माणसानें डार्टाकडे फिरून एकदा निरखून पाहिल्यागत केलें व तिरस्कारयुक्त स्मित करीत तो पथिकाश्रमाच्या बाहेर आला. तो डार्टाच्या घोड्यापाशीं येऊन उभा राहिला. आतां डार्टा आणि तो ह्यांच्या-मध्यें कांहीं पावलांचेंच मात्र अंतर होतें. तेथून खिडकींत उभ्या असलेल्या आपल्या मित्रांना उद्देशून तो म्हणाला,

"हा वारू लहानपणीं एखाद्या बगीचांतच जन्मला-वाढला असला पाहिजे. बेट्याचा रंग तर पाहा कसा झेंडूच्या फुलागत आहे. अलीकडील घोड्यांत असा नमुना पाहावयास निश्चित मिळणार नाहीं.

"घोड्याच्या धन्याची कुचेष्टा करण्याची छाती नसणाऱ्या भागूबाईंनीं आपली कुचेष्टेची हौस घोड्यावरच भागवून घ्यावी." डार्टा चडफडला.

"गड्या, माझ्या चेहऱ्यावरून मला हसण्याची फारशी आवड नाहीं हें तुला दिसलं असेलच. पण हसण्याची लहर आली तर मात्र मला तो हक्क आहेच. त्याच्या आड कोण येणार ?" तो गृहस्थ म्हणाला.

"पण जें हास्य मला अप्रिय आहे तें थांबविण्याचा मलाही हक्क आहे." डार्टा गुरगुरला.

"खरंच !" तो परका गृहस्थ अगदीं शांतपणानें म्हणाला. पथिकाश्रमांत जाण्यासाठीं तो परत फिरला मात्र—खरकन् आपली तरवार उपसून डार्टा आडवा झाला व ओरडला,

"अहो विदूषकमहाशय, फिरा, मागें फिरा, नाहीं तर निरुपायानें आपल्या पाठीवर मला वार करावा लागेल.

झटकन् वळून व डार्टावर एक तिरस्कारपूर्ण कटाक्ष टाकून तो गृहस्थ तुच्छतेनें म्हणाला, "तूं आणि माझ्यावर वार करणार ! बेटा, वेड-बीड तर लागलं नाहीं ?" त्याचें भाषण संपतें न संपतें तोंच डार्टानें त्याच्यावर धडक मारिली. चपळाई करून तो मागें सरला व त्यानेंही आपली तरवार काढली. जरा विलंब झाला असता तर तो जखमीच व्हावयाचा. गोष्ट ह्या थराला येतांच आतांपर्यंत खिडकींत उभे राहून खिदळणारे त्याचे मित्र काठ्या फावडीं घेऊन आपल्या मित्राच्या साहाय्यास धावले व डार्टास त्यांनीं चांगलाच हादरा दिला. हा आकस्मिक भडिमार होतांच डार्टानें तात्काळ आपला मोर्चा त्यांच्याकडे वळविला व तो गृहस्थ तरवार म्यान करून उगीच गंमत पाहात उभा राहिला. थोड्या वेळानंतर तो म्हणाला,

"मरो एकदा ही गॅस्कनची जात. घाला लेकाला एकदा त्या पिवळ्या घोड्यावर आणि द्या पिटाळून."

आधीं तुझा मुडदा पाडतों; 'मग साऱ्या गोष्टी." डार्टा दांत-ओठ खात किंचाळला.

" तिंबवा लेकाला चांगला, त्याची हौस दिसते आहे. पुरी रग जिरली म्हणजे सांगेल आपणहूनच." तो मनुष्य आपल्या मित्रांना उद्देशून म्हणाला.

पण डार्टा कांहीं दयेची याचना करणारा माणूस नव्हे हें कोठें त्याला ठाऊक होतें ? आणखी हें भांडण तर त्यानें आपणहून काढलें होतें. तो अगदीं शौर्याची शर्थ करून लढत होता. पण दुर्दैव त्याचें, एका सोटक्यानें त्याच्या तरवारीचे दोन तुकडे झाले व दुसरा नेमका त्याच्या मस्तकांत मध्यावर बसला. रक्तबंबाळ होऊन तो धाडकन् भुईवर आदळला आणि बेशुद्ध झाला.

ह्या वेळेपर्यंत पथिकाश्रमाच्या आवारांत लोकांच्या झुंडीच्या झुंडी गोळा झाल्या होत्या. पथिकाश्रमाच्या धन्यानें आरडा-ओरड करून आपल्या नोकरांना गोळा केलें व डार्टाला स्वयंपाकगृहांत नेऊन त्याच्या जखमांवर औषधोपचार चालू केले. इकडे हा परकी गृहस्थ आपल्या खिडकींत परत जाऊन बसला व मित्रांशीं हास्य-विनोद करूं लागला. त्याला कोठें जखम-बिखम झाली नाहीं ना, ह्याची चौकशी करण्यासाठीं आलेल्या पथिकाश्रमाच्या धन्याला उद्देशून तो म्हणाला, " कसं काय आहे त्या वेडपटाचं ?"

" ठीक आहे. बेशुद्ध झाला होता लेकाचा !" धनी म्हणाला.

" खरंच ?"

" शुद्धींत असतांना लेकाचा सारखा आपला खिसा चांचपडत होता आणि म्हणत होता कीं, आपल्या तरुण मित्राचा असा उपमर्द केल्याबद्दल मॉन्सिर त्रिवेल काय तें पाहून घेईल."

" मॉन्सिर द् त्रिवेल ? " पाहुणा खडबडून म्हणाला, " मेरे प्यारे मालिकसाहेब ! तो बेशुद्ध असतांना त्याच्या त्या खिशांत एवढं काय दडलं होतं तें आपण खरंच काढून पाहिलं असेल, नाहीं ? "

" शिलेदारांचा मुख्य अधिकारी मॉन्सिर द् त्रिवेल ह्यांच्या नांवाचं एक पत्र होतं त्यांत. "

" ऑं ! खरं म्हणतां काय ? "

अस्वस्थ झालेला पाहुणा पुन्हा म्हणाला, " त्रिवेलनं तर मला ठार मारण्यासाठीं ह्या पोरट्याला पाठवलं नाहीं ना ? धनीमहाशय. ह्या पोरट्याला ठार मारण्याची मला इच्छा नाहीं, पण माझ्या मार्गांतून मात्र त्याला आतां दूर करा. काय वाटेल तें करून त्याला आतां मार्गाला लावा. कोठें आहे तो आतां ? "

" पहिल्याच मजल्यावरील एका खोलींत तो आहे. माझी बायको त्याच्या जखमा बांधीत आहे. "

" त्याचं सामान-सुमान त्याच्याजवळच आहे काय ? त्यानं आपली बंडी काढून ठेविली आहे काय ? "

" त्याचं सर्व कांहीं खालीं स्वयंपाकगृहांत आहे. त्या तिरसट वेडपटानं तुम्हांला चांगलाच उपद्रव दिलेला दिसतो..... "

" तर काय ! नकोच शिंचा हा त्रास. माझा आंकडा तयार करा व माझ्या नोकरांना पाठवून द्या. "

" बाहेर आपला घोडा खोगीर घालून सज्ज आहे महाराज. " धनी म्हणाला.

" आतां हें पाहा, असं करा. " नंतर तो पाहुणा स्वतःशींच पुटपुटला, ह्या पोराला मिलडीनं पाहातां कामा नये. तिला वस्तुतः

उशीर झाला आहे. पण बहुधा ती आतां इतक्यांत येईलच; पण आतां मीच तिला भेटण्यास जातों. त्रिवेलच्या त्या पत्रांत काय असावें बरं?" असें पुटपुटत तो हळूच स्वयंपाकगृहाच्या दिशेनें चालूं लागला.

इकडे डार्टीला तात्काळ पथिकाश्रम सोडण्यास सांगण्यासाठीं म्हणून धनी वर गेला.

प्रकरण तिसरें

हरवलेलें पत्र

अंगांतून बरेंच रक्त गेल्यामुळें डार्टाला चांगलाच अशक्तपणा आला होता. त्याच्या अंगावर त्याची बंडी नव्हती व जखमा बांधण्यासाठीं डोक्याला खचाटलेल्या फडक्यांनीं डोकें जड होऊन गेलें होतें. इकडे धन्यानें तर पथिकाश्रम सोडून जाण्याविषयीं नुसती झक्कड उठविली होती. तो खालीं आला त्या वेळीं त्याचा शत्रु त्याच्या घोड्यापाशीं उभा असून शिग्रामांत बसलेल्या कोणातरी व्यक्तीशीं बोलत आहे असें त्याला दिसलें. त्यानें जरा जवळ जाऊन निरखून पाहिलें. शिग्रामांत एक सुंदर स्त्री बसली होती व तिच्याशींच त्याचा शत्रु बोलत उभा होता.

"कार्डिनलची मला अशी आज्ञा आहे कीं...." ती सांगत होती.

"तूं एकदम इंग्लंडला जावंस व ड्यूकनं लंडन सोडतांच त्याला तात्काळ कळवावंस असंच ना ?" डार्टाचा शत्रु तिला एकदम म्हणाला.

"आणि तुम्ही ? तुम्ही काय करणार आहांत ?" त्या स्त्रीनें विचारलें.

"मी पॅरिसला परत जाईन."

"त्या उद्दाम पोराला कांहीं शिक्षा केल्यावांचूनच ?"

ह्यावर तो परकीय गृहस्थ कांहीं उत्तर देणार तोंच आतांपर्यंत त्यांचें भाषण तुटक-तुटकपणें ऐकणारा डार्टा पथिकाश्रमांतूनच ओरडून

म्हणाला, "हा उद्दाम पोरगा दुसऱ्याला शिक्षा करीत असतो. मघाशीं एकदा निसटलास, आतां पाहातों माझ्या तडाख्यांतून कसा सुटतोस तें."

पाहुण्यानें तरवारीच्या मुठीला हात घातलेला पाहून शिग्रामांत बसलेली ती स्त्री ओरडून म्हणाली, "इथं झगडण्यांत वेळ मोडतां उपयोगी नाहीं. थोड्याशा विलंबानं सर्वच गोष्टींचा नाश होईल हें विसरूं नका!"

"तें खरंच. अच्छा तर, नमस्कार." असें त्या स्त्रीला लवून म्हणून त्यानें आपल्या घोड्याला टाच दिली. क्षणांत विरुद्ध दिशांनीं घोडा व शिग्राम दौडले. "भित्री भागूबाई!" वायुवेगानें दौडलेल्या त्या परक्या गृहस्थाकडे पाहात डार्टा पुटपुटला.

"ए ऽ ऽ माझे पैसे?" पथिकाश्रमाचा धनी ओरडला.

त्याच्या नोकरानें कांहीं चांदीचीं नाणीं त्या धन्याच्या अंगावर फेंकलीं व आपल्या धन्याच्या पाठोपाठ आपलाही घोडा दौडला.

डार्टानें त्यांचा पाठलाग केला असता, पण त्याच्या त्या पिवळ्या तट्टाची गति त्याला माहीत होती; आणि दुसरें म्हणजे त्याच्या जखमांच्या वेदना अद्यापिही असह्यच होत्या. जरा धडपड केल्यास आपण बेशुद्धच होऊं हें तो ओळखून होता. त्या रात्रीं त्यानें पथिकाश्रमांतच झोंप काढली व दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं त्यानें स्वतःच आईनें दिलेल्या मलमाचा उपयोग करून आपल्या जखमा बांधल्या. तिसऱ्या दिवशीं त्याला पूर्ण हुशारी वाटली व त्यानें पॅरिसला जाण्याची सिद्धता केली. पथिकाश्रमाचे पैसे भागविण्याच्या वेळीं त्याच्या लक्षांत आलें कीं आपल्या खिशांतील पत्र नाहींसें झालें आहे. झालें! डार्टाचें पित्त फिरून एकदम भडकलें आणि पत्र न सांपडल्यास सबंध पथिकाश्रम उलथा-पालथा करून टाकण्याची त्यानें त्याच्या धन्याला धमकी दिली. त्यामुळें आश्रमाचा धनी, त्याची बायको, नोकर-चाकर ह्या सर्वांनीं झाडण्या, काठ्या, फावडीं,

हाताला लागेल तें घेऊन बचाव करण्याची सिद्धता केली. "मॉन्सिर द त्रिवेलना तें पत्र द्यायचं आहे आणि तें मिळालं नाहीं तर मी त्यांना काय सांगूं? माझी दाद तिथं कशी लागणार?" तो चडफडला. त्याच्या ह्या धमकावणीनें धन्याची चांगलीच गाळण उडाली. राजा आणि कार्डिनल ह्यांच्या खालोखाल लोक कोणाला भीत असतील तर ते त्रिवेलला. त्रिवेलचें नांव ऐकतांच त्याला कांपरें भरलें, त्यानें झाडू दूर फेकला व बायकोला आणि नोकरांना डार्टचें पत्र कसून हुडकण्याची आज्ञा केली.

"पत्रांत कांहीं महत्त्वाची गोष्ट होती काय?" त्यानें डार्टला हळूच विचारिलें.

"होती काय म्हणजे काय? होतीच! माझं सारं दैव त्या पत्रांत आहे. एक हजार पौंड हरवले असते तरी चालले असते, पण तें पत्र हरवतां उपयोगी नाहीं."

डार्टनें पैशाचा उल्लेख करतांच पथिकाश्रमाच्या धन्याच्या बथ्थड डोक्यांत एकदम प्रकाश पडला आणि तो एकदम ओरडला, "मग तें पत्र हरवलं नाहीं निश्चित!"

"काय?"

"तें पत्र चोरीलाच गेलं आहे."

"पण तें कोणीं चोरलं?"

"दोन दिवसांपूर्वी आपण ज्याच्याशीं मारामारी केलीत त्यानंच तें चोरलं असलं पाहिजे. त्या दिवशीं तो एकटाच स्वयंपाकगृहांत घुसला होता व तु‌. ्या बंडीही तिथंच होती. हटकून त्याचंच काम हें!"

"खरंच तुम्हांला असं वाटतं?"

" अगदीं निश्चित. माझी पूर्ण खात्री आहे ह्यासंबंधीं. " धनी म्हणाला.

" मी तुम्ही मॉन्सिर द त्रिवेलचे मित्र असावेत व त्यांच्यासाठीं तुमच्या खिशांत एक पत्र आहे असं त्याच्याजवळ बोललों होतों. तुमच्या बंडीच्या खिशांत तें असून बंडी स्वयंपाकगृहांत आहे एवढं कळतांच तो तिकडे गेल्याचंही मला स्मरतं. "

" त्यानं मला पुरतंच लुबाडलं. " डार्टा विवळला. " मी ह्यासंबंधीं त्रिवेलजवळच काय, पण प्रत्यक्ष राजेसाहेबांजवळही गाऱ्हाणं नेल्या-वांचून राहाणार नाहीं. " त्यानंतर विशेष इज्जत न घालतां डार्टनें आपल्या पीत वारूवर स्वार होऊन पॅरिसच्या दिशेनें कूच केलें. पॅरिसच्या वेशींत पोहोंचतांच त्यानें पहिली गोष्ट केली ती म्हणजे त्यानें आपला तो तुफान वारू लिलांव करून विकून टाकला. नंतर पायीं भटकत त्यानें शहराच्या मध्य वसतींतील एक जागा आपल्या निवासस्थानासाठीं पसंत केली. झोपण्यापूर्वी त्यानें आपले कपडे नीट करून घेतले व तरवारीला नवें पातें बसविलें. सकाळीं ठाक-ठीक पोषाख करून व कमरेला तरवार लटकावून तो त्रिवेलला भेटण्यास निघाला.

प्रकरण चौथें

मॉन्सिर द त्रिवेल

राजशिलेदारांचा मुख्य मॉन्सिर द त्रिवेल अगदीं सामान्य स्थितींतून वर आलेला होता. डार्टाची आजची स्थिति व त्याची कांहीं वर्षांपूर्वीची स्थिति ह्यांत कांहींच अंतर नव्हतें. डार्टाप्रमाणें तोही गॅस्कनीमधूनच दैव काढण्यासाठीं पॅरिसला आला व त्या वेळीं त्याच्या खिशांत फुटकी कवडीही नव्हती. आपलें शौर्य, बुद्धिमत्ता व दूरदर्शीपणा ह्यांवरच तो पुढें आला होता. पैशाचा आधार त्याला नव्हता, पण ह्या गुणत्रयीचा आधार भक्कम होता. त्याच्या बापानें चौथ्या हेन्रीची नोकरी अत्यंत प्रामाणिकपणें बजाविलेली असल्यानें तरुण त्रिवेलला हेन्रीच्या मुलाच्या म्हणजे तेराव्या लुईच्या दरबारांत प्रवेश मिळण्यास फारशी अडचण पडली नाहीं. लुईच्या आत्यंतिक विश्वासांतील कांहीं निवडक मंडळींत त्रिवेलचा समावेश होई. लुईच्या पदरीं अनेक शूर माणसें होतीं, पण त्रिवेलच्या ठिकाणीं इमान व शौर्य ह्या दोनही गोष्टी असल्यानें राजाची त्याच्यावर बरीच कृपा होती व म्हणूनच आपल्या शरीररक्षकांचा प्रमुख म्हणून त्यानें त्रिवेलची योजना केली होती. राजाच्या अत्यंत विश्वासांतील माणसावांचून इतर कोणालाच ही जागा मिळत नसे.

त्या वेळीं फ्रान्सचा प्रधानमंत्री कार्डिनल रिशल्यू असून राजापेक्षां अधिक नसली तरी राजाइतपत त्याची सत्ता फ्रान्समध्यें चाले. कार्डिनल

व राजा ह्यांच्यामधील स्पर्धा अंतस्थरीत्या चांगलीच होती, पण कित्येक वेळां ती प्रगटही होई. राजानें निवडक शूर लोकांचें शरीर-संरक्षक पथक उभारतांच कार्डिनललाही आपल्याला शरीरसंरक्षक असावेत असें वाटूं लागलें. त्यायोगें राजा व कार्डिनल ह्या दोघांचीं दोन स्वतंत्र शिलेदारपथकें उभारिलीं जाऊन त्यांत फ्रान्समधीलच काय, पण कोठीलही शूर माणसांचा भरणा करण्याची स्पर्धा चालू झाली.

मॉन्सिर द त्रिवेल राजशिलेदारांचा प्रमुख म्हणून नेमिला जातांच तो आपल्या शिलेदारांच्या पथकाच्या कवायती जाणून-बुजून कार्डिनलच्या दृष्टीस पडतील अशा रीतीनें घेई. त्यांना बुद्धय त्यांच्या पुढून चाल करावयास लावी. कार्डिनलच्या मिशा ह्या साऱ्या प्रकारानें फेंदारल्या जात. त्याच्या अंगाचा अगदीं तिळपापड होऊन जाई. तो त्रिवेलचा अत्यंत द्वेष करी. त्रिवेलच्या भव्य प्रासादाचें अंगण सकाळीं सहापासून नखशिखान्त शस्त्रें धारण करणाऱ्या शिलेदारांनीं गजबजून जाई शूर लोक त्रिवेलची आज्ञा होतांच कोणतीही गोष्ट करण्यास मागें-पुढें पाहात नसत. एक मोठा प्रशस्त जिना त्रिवेलच्या दुसऱ्या मजल्यावरील बैठकीच्या खोलीकडे जाई. खोलीच्या बाहेर भेटावयास आलेल्या लोकांना बसण्यासाठीं म्हणून बांकें ठेविलेलीं असत. आपल्या बसावयाच्या खोलींत तो आलेल्या लोकांच्या गांठी-भेटी घेई, त्यांचीं गाऱ्हाणीं ऐके व योग्य त्या आज्ञा देई. खोलीच्या खिडकींतून खालीं अंगणांत जमा झालेले त्याचे सर्व शिलेदार त्याच्या सहज दृष्टिपथांत येत.

त्रिवेलच्या प्रशस्त प्रासादाच्या प्रचंड दारांतून डार्टा आंत येतांच त्याच्या-भोवतीं शिलेदारांचा गराडा पडला. पटांगणांत एकच दंगल माजून राहिली होती. हास्य-विनोद, ढकला-ढकली, टिंगल ह्यांना नुसता ऊत आला होता.

शिलेदारांचा हा धुमाकूळ पाहून डार्टाला आयुष्यांत प्रथमच आपल्या कमीपणाची जाणीव झाली. त्याच्या मनांत स्वत:विषयीं एक प्रकारचा न्यूनगंड निर्माण झाला. शिलेदार आपणाकडे पाहून हसत आहेत असा निष्कारण त्याला भास होऊं लागला. ह्या गर्दीतून मार्ग काढतां-काढतां त्याचा जीव अगदीं घाबरा होऊन गेला. जिन्यापाशीं येतांच त्यानें एकदा सुटकेचा नि:श्वास टाकला, पण तेथें त्याच्यापुढें दुसरेंच एक संकट वाढून ठेवलें होतें. वरच्या पायरीवर हातांत नग्न तरवार घेऊन एक शिलेदार उभा होता व तो आपल्या खालील तीन सवंगड्यांना रोखून धरण्याचा खेळ खेळत होता. हा खेळ पाहात आणखी कित्येक शिलेदार तेथें उभे होते. ह्यांतील कोणी दुखापत होऊन बाद झाल्यास त्याची जागा घेण्यासाठींही कित्येकजण सज्ज होऊन बसले होते. उत्साहाच्या व हर्षाच्या आरोळ्यांनीं अंगण दुमदुमून गेलें होतें. आऽ वासून हा चमत्कार पाहात बसण्यावांचून डार्टाला गत्यंतरच नव्हतें. तरवार चालविण्याचें हें कौशल्य अद्यापि त्याला कधींच पाहावयास सांपडलें नव्हतें.

पांच-एक मिनिटांतच वरच्या मनुष्यानें आपल्या तीन मित्रांना हतबल केलें आणि डार्टाला वर जाण्यास कशी-बशी एकदाची वाट मिळाली. एका गोष्टीचें मात्र त्याला विशेष आश्चर्य वाटलें आणि ती म्हणजे त्रिवेलच्या वाड्यांत कार्डिनल हा एक थट्टेचा विषय होता ही होय. डार्टाच्या बापानें त्याला कार्डिनलविषयीं आदर बाळगण्यास सांगितलें होतें आणि येथें तर त्याची थट्टा चालू होती! हंशा पिकविण्याचें एक साधन म्हणून कार्डिनलचा विषय येथें चर्चिला जात होता. डार्टाचा नवखा चेहरा शिलेदारांच्या दृष्टींतून सुटला नाहीं. एका शिलेदारानें त्याला हटकलें व त्याच्या कामाची चौकशी केली. त्रिवेलला भेटण्यास आपण आलों असल्याचें डार्टानें सांगतांच त्यानें त्याला त्याजकडे पोहोंचविण्याचें काम पत्करलें व बोलावणें येईपर्यंत वेळ काढण्यासाठीं म्हणून डार्टा इकडे-तिकडे पाहूं लागला.

वरच गप्पा मारीत उभ्या असलेल्या शिलेदाराच्या घोळक्यांत एक भला उंच शिलेदार उभा होता. त्याची मुद्रा गर्विष्ठ व तापट दिसत होती. त्यानें सोनेरी नक्षीचा कमरपट्टा बांधला असून त्यांत ऐटदार तरवार अडकविली होती व जांभळा झुब्बा अंगावर घेतला होता. त्यावर बनातीचें काम केलेलें होतें. पाहुण्यावरून तो नुकताच परत आला होता व सरदी झाल्याची सबंगड्याजवळ कुरकुर करीत होता. आपल्या कुरकुरीच्या समर्थनार्थ तो मधून-मधून खोकतही होता. त्याची मित्रमंडळी त्याच्या सोनेरी कमरपट्टयावर टीका करून त्याच्या बुडाशीं कांहीं नाजुक रहस्य आहे का ह्याचा सुगावा काढण्याचा प्रयत्न करीत होती.

" पार्थी, पण हा सुबक पट्टा तूं कुठून पैदा केलास तें तरी सांग. " ते म्हणत होते.

" ह्याला काय भारी मोल दिलं आहे माहीत आहे तुम्हांला ? विचारा अरामीला म्हणजे समजेल. "

' अरामी ' हा एक बावीस वर्षांचा तरुण शिलेदार होता. तो बांध्यानें जरा नाजूकच असून त्याचे डोळे काळेभोर होते. मिशा काळ्या व टोंकदार होत्या. केस, दांत, हातांचीं बोटें ह्यांची निगा तो परिश्रमपूर्वक राखीत असावा असें दिसत होतें. त्याचें भाषण नम्र असून हसण्याची पद्धतही मोठी मोहक होती. पार्थीच्या भाषणाला त्यानें मान हलवून संमति दिली व पट्टयाचा विषय तेथेंच थांबला. इतक्यांत एक नोकर बाहेर आला व ओरडला, " डार्टा कोण आहे ? मॉन्सिर द त्रिवेल त्याची वाट पाहात आहेत. " डार्टानें खोलीचा रस्ता सुधारला व थोडा वेळ सर्व शिलेदार स्तब्ध झाले.

प्रकरण पांचवें

तीन शिलेदार

डार्टीनें खोलींत प्रवेश केला त्या वेळीं त्रिवेलची मुद्रा जरा त्रासिकच दिसत होती. पण डार्टीचें स्वागत करतांना मात्र त्यानें तसें दाखविलें नाहीं. त्याच्या स्वागताला डार्टीनें विनयपूर्वक प्रणाम करून उत्तर दिलें. त्याच्या वागण्याची एक विशेष ढब पाहून त्रिवेलच्या मुद्रेवर स्मित झळकूं लागलें. त्याला आपल्या तरुणपणची आठवण झाली. तो प्रथम पॅरिसला आला त्या वेळीं अगदीं बरोबर अस्साच वागला. डार्टीच्या आगमनानें आज त्याला फिरून आपल्या पूर्वायुष्याची स्मृति झाली.

"जरा क्षणभर थांब हं" असें म्हणून त्रिवेल उठला व कोणाला तरी हांक मारावयाची असल्याप्रमाणें दारापाशीं आला.

"ऑथा पार्था अरामी !"

नुकतेच डार्टीनें बाहेर पाहिलेले दोन शिलेदार आंत आले. पाठोपाठ त्यांनीं खोलीचा दरवाजाही लावून घेतला.

पार्था आणि अरामी ताठ उभे होते. त्रिवेल खोलींत इकडून तिकडे अस्वस्थपणें येर-झारा घालीत होता.

"सभ्य गृहस्थ हो, काल संध्याकाळीं राजेसाहेब मजजवळ काय म्हणाले, मला काय बोलले, हें तुम्हांला माहीत आहे काय ?" तो ओरडला.

"नाहीं महाराज!" शिलेदार हळूच म्हणाले, "आम्हांला कांहींच माहीत नाहीं."

"ते मला म्हणाले, ह्यापुढं त्यांचे खासे शिलेदार कार्डिनलच्या पथकांतून निवडले जातील; आमच्या नाहींत."

"कार्डिनलच्या पथकामधून? आणि ते काय म्हणून?" पार्थो ओरडला.

"कारण आमच्या शिलेदारांना कसं वागावं हेंच मुळीं माहीत नाहीं असं त्यांचं म्हणणं आहे. कार्डिनलनं राजेसाहेबांना सांगितलं आहे कीं, त्याच्या शूर वीरांनीं काल कुठल्याशा पानगृहांत दंगल माजविणाऱ्या पुंडांना पकडलं आणि ते पुंड दुसरे-तिसरे कोणी नसून माझे शिलेदार होते. बोला, ह्यांतला खरा प्रकार काय आहे? तुम्हांला ह्यांतली कांहीं माहिती आहे? हा माझाच दोष आहे बाकी. कारण माझीं माणसं मीच निवडतों ना? अरामी, शिलेदाराचा पोषाख घालण्यापेक्षां तुम्हीं एखाद्या पाद्र्याचा झगा अंगावर घातला असतात तर अधिक बरं झालं असतं. आणि पार्थो, तुम्हीं ह्या सुंदर पट्ट्यांत ती निरुपयोगी तरवार अडकविण्याचे परिश्रम उगीच घेतलेत. आणि ऑथा! ऑथा कुठं आहेत? मला ते इथं कुठं दिसत नाहींत!"

"महाराज," अरामी अत्यंत दुःखित आवाज काढून म्हणाला, "ते अतिशय आजारी आहेत."

"आजारी? काय झालं आहे त्यांना?"

"बहुधा देवी असाव्यात." पार्थो म्हणाला.

"देवी आणि ह्या वयांत? नाहीं, नाहीं, ही तुमची थापेबाजी मी चालूं देणार नाहीं. ते जखमी झाले असतील किंवा मारलेही गेले असतील;

पण देवीनं ते खचित आजारी नाहींत. कालच्या दंगलीचा हा परिणाम आहे. तुम्हीं सडकेवर चालविलेले हे दंगे ह्याच्यापुढें बंद झाले पाहिजेत! कार्डिनलच्या रक्षकांनीं माझ्या शिलेदारांची बेअब्रू करावी, त्यांना प्रकटपणें हास्यास्पद ठरवावं, हें मला खपणार नाहीं. कार्डिनलकडून पकडलं जाण्यापेक्षां ते मरण कां पत्करीत नाहींत? तुम्ही काल पळून गेलांत काय? राजशिलेदारांना हें शोभतं असं तुम्हांला वाटलं काय?"

अरामी व पार्था ह्यांनीं क्रोधानें ओठ चावून भुईवर पाय आपटले. बाहेर उभे राहिलेले शिलेदार दाराला कान लावून मोठ्या उत्सुकतेनें त्रिवेलचें भाषण ऐकत होते. त्यानें पार्था व अरामीची काढलेली खरडपट्टी ऐकून त्यांचा कार्डिनल-विषयींचा संताप चांगलाच भडकला व ते आपापसांत कुजबुजूं लागले.

"कार्डिनलच्या सहा रक्षकांनीं माझ्या सहा शिलेदारांना हतबल करून पकडावं? आतां राजीनामा देऊन मोकळं होण्यापलीकडे मला गत्यंतरच राहिलं नाहीं." त्रिवेल फिरून रागानें बडबडला.

त्रिवेलच्या ह्या भाषणानें बाहेरच्या शिलेदारांत एकच गडबड उडाली. त्यांची गडबड आतां आंत ऐकूं येऊं लागली. पार्थालाही पण आतां आपला राग आवरणें अशक्य झालें.

"साहेब," तो म्हणाला, "आम्ही सहाला सहा होतों ही गोष्ट खरी; पण आम्हांला कांहीं सरळ मार्गानं पकडण्यांत आलं नाहीं. त्यांत दगाबाजी होती. आमच्या तरवारी म्यानांतून बाहेर पडण्यापूर्वीच मारेकऱ्यांप्रमाणं आमच्यांतील दोघांचे खून करण्यांत आले व ओथांना भयंकर जखम झाली. त्यांनीं दोनदा उठण्यासाठीं धडपड केली; पण

त्यांना तें शक्य झालं नाहीं व त्यामुळें ते मेले अशी कार्डिनलच्या दूतांची कल्पना झाली. त्यांना बेशुद्ध स्थितींत तसंच टाकून देण्यांत आलं. उरलेल्या आम्हां तिघांना ओढून नेण्याचा त्यांनीं प्रयत्न केला, पण आम्हीं आमची सुटका करून घेतली."

"माझी तरवार आधींच मोडली, तरी मीं त्यांतील एकाला ठार केलंच." अरामी मध्येंच म्हणाला.

" मला हा प्रकार कांहींच माहीत नाहीं. " त्रिवेल जरा शांतपणानें म्हणाला, " कार्डिनलनं माझी जरा दिशाभूल केली म्हणावयाची मग ! "

इतक्यांत एक भला उंच व भव्य शिलेदार आंत आला. आंजारांतून उठल्याप्रमाणें तो अगदीं फिक्कट दिसत होता. डार्टा त्याच्याकडे निरखून पाहात होता. ह्या नव्या शिलेदारानें त्याचें लक्ष चांगलेंच वेधून घेतलें होतें.

" ऑथा ! " अरामी व पार्था ह्या नव्या शिलेदाराला पाहून एकदम ओरडले.

" ऑथा ! " त्रिवेल म्हणाला.

" महाराज, आपण मला बोलावणं पाठवलं होतंत ? आपली आज्ञा ऐकण्यासाठीं म्हणून मी तात्काळ आलों आहें. " मंद पण स्पष्ट व शांत आवाजांत ऑथा म्हणाला.

ह्या शिलेदाराचें असामान्य धैर्य त्रिवेल ओळखून होता. तो त्याच्या-पाशीं येऊन म्हणाला,

" माझ्या शिलेदारांनीं आपले जीव निष्कारण धोक्यांत घालूं नयेत हें सर्वांना मी आज सांगणार होतों. शूर माणसं राजेसाहेबांना अत्यंत प्रिय आहेत आणि त्यांचे शिलेदार शूर आहेत हेंही ते जाणतात. पण ऑथा, तुमचा हात कसा काय आहे ? "

त्रिवेलनें त्याचा हात आपल्या हातीं घेऊन प्रेमभरानें दाबला. आतां-पर्यंत दारांशीं गर्दी करून उभे असलेले शिलेदार दार उघडून एकदम

आंत घुसले व त्यांनीं ऑथाभोवतीं एकच गर्दी करून सोडली. जखमांच्या वेदनांनीं विव्हळ झालेला ऑथा ह्या लोंढ्यापुढें काय टिकाव धरणार! ह्या थोड्या-फार श्रमानें तो कासावीस होऊन धाडकन् भुईवर पडला.

" जा, जा, धावा कोणीतरी आणि एका उत्तम वैद्याला घेऊन या; नाहीं तर माझ्या शूर ऑथाच्या जिवाला अपाय होईल!" त्रिवेल एकदम ओरडला. तेथें एकच दंगल उडून राहिली. आरडा-ओरड व धावपळ सुरू झाली. वैद्य येतांच प्रथम त्यानें सर्वांना हाकलून बाहेर काढलें व मग ऑथाच्या जखमांवर औषधोपचार चालू केले. थोड्याच वेळांत ऑथा शुद्धीवर आला.

ऑथाच्या प्रकरणानें निर्माण झालेली अस्वस्थता नाहींशी होऊन सर्व शांत होतांच डार्टा त्रिवेलच्या पुढें येऊन उभा राहिला. मध्यंतरींच्या धांदलींत त्रिवेल त्याचें आगमनच विसरून गेला होता. त्याला पाहून त्रिवेल म्हणाला, " काय पाहिजे आपणाला?" डार्टाला फिरून एकदा आपला पाढा वाचावा लागला आणि मग त्रिवेलच्या ध्यानांत सर्व प्रकार आला. " अरे! मी तुम्हांला अगदींच विसरलों. क्षमा करा हं. मी तुमच्या पित्याला पूर्ण ओळखतों. मी तुमच्यासाठीं काय करावं असं तुमचं म्हणणं आहे?" त्रिवेलनें विचारलें.

" मला शिलेदार होण्याची इच्छा आहे." डार्टनें उत्तर दिलें.

" माझ्या पथकाव्यतिरिक्त कुठल्या तरी सामान्य पथकांत दोन वर्षे लष्करी उमेदवारी केल्यावांचून तुम्हांला एकदम शिलेदार म्हणून कसं घेतां येईल बरं? त्या ठिकाणीं तुमचं शौर्य राजेसाहेबांच्या निदर्शनाला आल्यास शिलेदारपथकासाठीं त्यांच्याकडूनच तुमची निवड होईल."

त्रिवेलचें भाषण ऐकून डार्टाची जवळ-जवळ निराशा झाली. शिलेदार होण्याचा त्याचा उत्साह बराचसा मावळला.

" तुमच्या पित्याचा व माझा स्नेहच असल्यानें मी तुमच्यासाठीं कांहीं निश्चितच करीन. सरकारी लष्करी शाळेंत प्रथम कांहींही खर्च न

येतां तुमच्या शिकण्याची सोय आधीं लावून देतों. वरचेवर माझी गांठ घेऊन तुमचं कसं काय चाललं आहे तेवढं मात्र मला कळवीत जा. ''

डार्टीचें ह्यानेंही फारसें समाधान झालें नाहीं. त्रिवेल आपणास एखाद्या तिऱ्हाईत गरीब माणसाप्रमाणें वागवीत आहे असें त्याला वाटलें. आपल्या स्नेह्याचा मुलगा ह्या दृष्टीनें तो आपणाकडे पाहात नाहीं ह्याचें त्याला वाईट वाटलें.

" माझ्या पित्यानं मला दिलेलं पत्रच हरवलं; नाहीं तर आपणास माझ्या येण्याचा हेतु चांगल्या रीतीनें समजून आला असता. '' तो पुटपुटला.

" इतक्या लांब तूं एखादं पत्र घेतल्यावांचून आलास ह्याचं मलाही जरा आश्चर्य वाटत होतंच. मग एकंदरींत तुझं पत्र हरवलं म्हणतोस ? ''

" हरवलं नाहीं. तें चोरीलाच गेलं ! '' एवढें म्हणून त्यानें त्रिवेलला प्रवासांत घडलेली सर्व हकीकत सांगितली.

" हें सारंच मोठं चमत्कारिक दिसतं. तूं ह्या प्रकरणीं माझ्या नांवाचा उच्चार केला होतास म्हणतोस ? ''

" होय महाराज, तुमच्या नांवाचा मला मोठाच उपयोग होईलसं वाटलं म्हणून मीं तसं केलं. ''

त्रिवेलला डार्टीच्या ह्या भाषणानें हसूं आलें. पण आपलें हसूं जरा आवरून त्यानें विचारिलें,

" बरं, मला सांग, त्या माणसाच्या गालावर एखादा मोठा वण होता का ? ''

" हो. ''

" तो उंच असून फिकट गोरा होता का ? त्याचे केस काळे होते का ? ''

" होय ! होय ! ! तुम्ही त्याला ओळखतां काय ? तो कोण मला सांगा. मला त्याचा सूड घ्यावयाचा आहे. मग मला तुमची शिलेदारी

नाहीं मिळाली तरी चिंता नाहीं. पण तो एकदा माझ्या हातीं लागला पाहिजे."

"जरा दमानं घे पोरा!" त्रिवेल म्हणाला, "तुझा केव्हांच तो चुरा करून टाकील. तो ह्या सडकेला दिसला तर तूं त्या सडकेनं जात जा."

"ह्यानं मी भिणार नाहीं. त्याला आज ना उद्यां मी गांठल्यावांचून राहाणार नाहीं!"

"जा, भलत्या नादाला लागूं नको. सध्यां मी तुला एक पत्र देत आहें तें घे. तें घेण्यांत तुला कमीपणा वाटण्याचं कारण नाहीं. आणि त्या माणसाला विसर. तुला तो आटोपणार नाहीं."

"ठीक आहे महाराज. आतां मात्र ह्या पत्राला मी विसंबणार नाहीं. एक घडा मिळाला तेवढा पुरे आहे."

त्रिवेल पत्र लिहीत असतां डार्टा खिडकींतून बाहेर पाहात उभा होता. त्रिवेल पत्र पुरें करून डार्टाच्या हातीं तें आतां देणार, तोंच डार्टानें दरवाजाकडे धाव घेतली व तो ओरडला, "पाहातों चोर आतां माझ्या हातांतून कसा सुटतो तें!"

"कोण, कोण तो?" त्रिवेल ओरडला.

"तोच तो चोर!" असें म्हणत डार्टानें बाहेर धूम ठोकलीच.

प्रकरण सहावें

विकतचें श्राद्ध

दोन-तीन उड्यांतच डार्टीनें माडी ओलांडून जिना गांठला व धाड् धाड् चार-चार पायऱ्या उतरत तो तळमजल्यावर आला. ह्या त्याच्या धांदलींत त्यानें सरळ-सरळ एका शिलेदाराला बेधडक टक्कर दिली. डार्टीची मुसंडी लागून तो शिलेदार चांगलाच कळवळला.

" क्षमा करा हं, मी जरा धांदलींत आहें. " डार्टा धावतां-धावतांच ओरडला. इतक्यांत त्याचा कमरपट्टा एका बळकट हातानें पकडला गेला. तो फिकट उंच भव्य शिलेदार त्याला खेंचून म्हणाला, " भल्या गृहस्था, धांदलींत आहें ह्या सबबीवर खुशाल दुसऱ्याला धडक मारून पुढं पळतोस काय ? त्रिवेलनं आज तुझ्या देखत आमची खरडपट्टी काढली म्हणून शेफारलास काय ? आमचा अपमान आतां कोणींही करावा अशी तुझी कल्पना झालेली दिसते. याद राख ! तूं कांहीं त्रिवेल नाहींस ! "

ऑथाला डार्टीनें तात्काळ ओळखलें. वैद्यानें त्याच्या जखमा नुकत्याच बांधल्या होत्या व तो घरीं निघाला होता.

" मी अत्यंत घाईत असल्यानं माझा आपणांस धक्का लागला. ही गोष्ट बुद्धिपुरस्सर मीं थोडीच केली आहे ? कृपा करून मला आपण जाऊं

द्यावं. माझं तसंच निकडीचं काम आहे. नाहीं तर मीं आपला गैरसमज दूर केला असता."

ऑथानें डार्टाला सोडून दिलें. पण तेवढ्यावरच न थांबतां तो पुढें म्हणाला, "आपणांत एकंदरींत शिष्टाचार जरा कमीच दिसत आहे. नवखे आहांत म्हणून सोडून देतों झालं."

पळत सुटलेल्या डार्टाच्या कानांवर ऑथाचे हे शब्द ओझरते गेलेच. तात्काळ वळून तो म्हणाला, "आपणांकडून शिष्टाचाराचे धडे घेण्या-इतपत मी असभ्य असेनसं मला वाटत नाहीं. मी आतां एकाच्या मागें आहें, नाहीं तर........"

"अहो अतिसभ्य, मला हुडकण्यासाठीं कांहीं पाठलागाची गरज नाहीं. बोला, आपली गांठ-भेट कुठं होऊं दे. करूं दोन हात." ऑथा रागानें ओरडला.

"बोला, तुम्हीच जागा सांगा; माझी तयारी आहे."

"दुपारीं त्या मठापाशीं."

"ठीक आहे. मी येत आहें तिथं." असें ओरडून डार्टानें आपल्या शत्रूला गांठण्यासाठीं म्हणून फिरून धूम ठोकली.

बाहेर फाटकापाशीं पार्था पाहऱ्यावर असलेल्या एका शिपायाशीं बोलत उभा होता. एक मनुष्य कसाबसा मधून जाईल एवढीच जागा त्या दोघांमध्यें होती. डार्टानें त्या दोघांमधून मुसंडी मारून जाण्याचा प्रयत्न केला. पण दुर्दैव त्याचें. वाऱ्यानें पार्थाचा प्रचंड झुब्बा त्याच क्षणीं उडाला व डार्टा त्यांत गुरफटला. डार्टाची सुटका करण्यासाठीं पार्थानें वस्तुतः झुब्बा सैल सोडावयास पाहिजे होता; पण उलट त्यानें तो अधिकच खचाटून धरला. हिसका-हिसकींत आपला सोनेरी कमरपट्टा खराब होईल अशी त्याला भीति वाटत असावी. इकडे सुटकेसाठीं डार्टाची धडपड चालू होतीच. पार्थाचा सोनेरी पट्टा बिघडूं नये म्हणून डार्टा

शक्य तों हळुवारपणें झुब्ब्याखालून बाहेर पडण्याचा प्रयत्न करीत होता, तर आपल्या नकली पट्टयाची मागील चामड्याची बाजू डार्टाच्या दृष्टीस पडूं नये म्हणून पार्थोची धडपड चालली होती. पार्थो आपली सहज मुक्तता कां होऊं देत नाहीं ह्याचें डार्टाला मोठें आश्चर्य वाटत होतें. कमरपट्टयाकडे त्याची दृष्टि जातांच मात्र पार्थोच्या धडपडीचा अर्थ त्याच्या ध्यानांत आला. सोनेरी नकशीनें पुढील बाजूनें चमकणारा त्याचा कमर-पट्टा आंतून निव्वळ कातडी होता. नकली कारभार होता तो सारा !

" दूर हो, दूर हो ! दुसऱ्याच्या अंगावर धडका मारीत सुटलेला कोण मूर्ख मनुष्य आहे हा ! " पार्थो ओरडला.

" माफ करा हं, मी घाईत आहें. एकाचा पाठलाग करण्याच्या नादांत असल्यानं हा घोंटाळा झाला. " कशी-बशी मुक्तता करून घेत डार्टा म्हणाला.

" घाईंत असल्यावेळीं आपले डोळे कुठं केळीं खावयास जातात काय ? " पार्थानें विचारलें.

" नाहीं, तसं मुळींच नाहीं. उलट अशा वेळीं इतरांना दिसत नाहीं तेंसुद्धा मला चांगलं दिसतं. " डार्टा त्याच्या कमरपट्टयाकडे पाहात म्हणाला.

पार्था रागानें लाल होऊन ओरडला, " शिलेदाराला धडक दिल्याबद्दल आपल्याला मला चांगली शिक्षा करावी लागेल ! "

" शिक्षा ? आपण जरा अधिक बोलतां आहांत; नाहीं ? " डार्टा जरा खंवचटपणानें म्हणाला.

" अधिक ? शत्रूला धूळ चारण्याची धमक असणाऱ्या शिलेदारांच्या बाबतींत अधिक असं कांहींच असत नाहीं, महाशय ! " पार्था म्हणाला.

" ठीक, ठीक. कांहीं अडचण नाहीं. मलाही आपल्या नकली पट्टयाचं अवसान पाहावयाचं आहेच ! " पळतां-पळतां डार्टा ओरडला. पार्था

त्याच्या मागें धावणार होता; पण इतक्यांत डार्टा फिरून ओरडून म्हणाला,

" मी आपली गांठ केव्हां व कुठें घेऊं तेवढं सांगा मात्र ! "

" मठाजवळच्या बगीच्यापाशीं. " पार्थो ओरडला.

" दुपारीं एक वाजतां. " डार्टा रस्त्याच्या कोंपऱ्यावर वळतां-वळतां ओरडला. डार्टानें रस्त्यावर इकडून तिकडे पुष्कळ चकरा मारल्या. पण एव्हांना त्याचा शत्रु अदृश्य झाला होता. आतां त्याला सकाळीं घडलेले प्रसंग एकामागून एक आठवूं लागले. आतां कोठें नुकतेच अकरा वाजले होते. पण एवढया वेळांत त्यानें आपणावर अनेक संकटें ओढवून घेतलीं होतीं. त्रिवेलला न जुमानतां पळ काढल्यानें तो रुष्ट होण्याचा संभव होता. ऑथा व पार्थो ह्यांच्याशीं द्वंद्वयुद्धें खेळणें प्राप्त झालें होतें; आणि त्या प्रत्येकाचें सामर्थ्य तीन डार्टांना पुरून उरण्या-इतपत होतें. त्याच्या डोळ्यांपुढें एकदम अंधार दिसूं लागला. करावयास गेलों काय आणि झालें काय! " जाऊं दे. ऑथाच माझा मुडदा पाडील! मग पार्थोचा विचार करा कशाला ! " तो मनाशीं म्हणाला.

" जर यदाकदाचित् दोन्हीही द्वंद्वांत मला यश मिळालं, तर मात्र पुढें कधींही असला उपद्व्याप करायचा नाहीं. जरा विनयानं वागलं म्हणून कांहीं बिघडत नाहीं. विनय म्हणजे कांहीं भित्रेपणा नाहीं.

" आतां अरामीच नाहीं का? त्याला भित्रा कोण म्हणेल? शिष्टाचार आणि सौम्यपणा ह्यांचा मूर्तिमंत पुतळा असूनही किती शूर आहे तो ! बस्स. आपण ह्यापुढं त्याचंच उदाहरण पुढें ठेवून वागणार. वाऽ स्वारी उभी आहे तिथंच ! " डार्टाचें विचारचक्र अरामीला पाहून जरा थांबलें.

डार्टाला आपण जणूं पाहिलेंच नाहीं असा बहाणा करून अरामी सडकेवर आपल्या चार-पांच मित्रांसमवेत गप्पा ठोकीत उभा होता. ह्या तिऱ्हाईत पोरसवदा तरुणादेखत त्रिवेलनें सर्व प्रतिष्ठित शिलेदारांची खरड काढावी हें त्यालाही फारसें रुचलें नव्हतेंच. इकडे पूर्ण सभ्य बनण्याचे विचार डार्टाच्या डोक्यांत घोळत होतेच. अरामीपाशीं येऊन

त्यानें त्याला अगदीं विनयपूर्वक अभिवादन केलें. अरामीनेंही पण आपली मान किंचित् लवविली; पण तोंडावर मात्र स्मित मुळींच दिसूं दिलें नाहीं. तसेंच डार्टा जवळ येतांच सर्वांनीं एकदम भाषण बंद केलें तें निराळेंच !

आपलें आगमन येथें कोणालाच रुचलें नाहीं हें डार्टाला समजण्यास मुळींच वेळ लागला नाहीं. पण आतां तेथून निसटावें कसें हें मात्र त्याला समजेना. त्याला धड बोलतांही येईना कीं एकाएकीं तसेंच निघूनही जातां येईना. इतक्यांत अरामीच्या पायाखालीं त्याला एक हातरुमाल दिसला. अरामीनें चुकून आपल्याच पडलेल्या हातरुमालावर पाय दिला आहे अशी डार्टाची समजूत झाली व त्याला एक नामी संधि मिळाल्या-प्रमाणें झालें. त्यानें वांकून अरामीच्या पायाखालील रुमाल काढून घेतला व मोठ्या अगत्यानें तो सुंदर कशिदा काढलेला हातरुमाल अरामीपुढें करून तो म्हणाला, " महाराज, हा रुमाल आपला दिसतो आहे. चुकून हरवायचा. इतका सुंदर हातरुमाल असा हरवणं आपणास निश्चित मानवलं नसतं, नाहीं ? " अरामीनें डार्टाच्या हातून खस्‌दिशीं तो हातरुमाल हिसकून घेतला. पण तत्पूर्वी त्यावरील सुंदर नक्षीकाम त्याच्या मित्रांच्या लक्षांत आलेंच.

" आऽहाऽऽ " त्यांतील एकजण ओरडून म्हणाला, " एवढा नाजूक हातरुमाल कोणाकडून पैदा केलास बुवा तूं ? ही देणगी मैत्रिणीची दिसते. "

अरामीचा चेहरा लाजेनें जरा लाल झालाच; पण डार्टाचा रागही त्याला आला. तो आपल्या मित्राकडे वळून जरा सौम्यपणानेंच म्हणाला, " भले गृहस्थ हो, हा हातरुमाल माझा नव्हेच मुळीं. हा पाहा माझा मजजवळ आहे. ह्या सद्‌गृहस्थानं तो उचलून आपणांपैकी कोणाकडेही दिला असता तरी चाललं असतं."

वस्तुत: तो हातरुमाल अरामीचा आहे ह्याविषयीं डार्टाला शंका नव्हती. कारण त्याच्या हातून तो पडतांनाच मुळीं लांबून डार्टाला दिसला होता. अरामीच्या ह्या भाषणानें डार्टा चांगलाच खजिल झाला. पण अरामीची कांहींतरी चुकीची समजूत झाली असावी असें वाटून त्यानें फिरून पुस्ती जोडली, " तुमच्या पायाखालीं तो दिसला म्हणून मीं तो तुम्हांला दिला असं नव्हे ; मला वाटतं तो तुमच्याच हातांतून पडला असावा ! "

" आपण चूक करीत आहांत. " अरामी फिरून तुसडेपणानें म्हणाला व पुढें त्यानें डार्टाकडे संपूर्ण दुर्लक्ष केलें. डार्टा थोडा वेळ तेथेंच घुटमळला. आपणाशीं एक शब्दही न बोलतां अरामी येथून जावयास निघालेला दिसतांच मात्र त्याला राहवेना. तो हळूच म्हणाला, " न कळत माझ्या हातून आपला कांहीं प्रमाद झाला असल्यास क्षमा करा हं. "

" तरुण माणसा, उच्चकुलोत्पन्नाला अवश्य अशी वागणूक कांहीं तुझ्या हातून घडली नाही ह्याविषयीं मला वाईट वाटतं. "

" काय ? काय ? तुम्ही काय समजतां...."

" माझी खात्री आहे कीं, गॅस्कनीमधून तुम्ही आलां असलां तरी अगदींच कांहीं मूर्ख नाहीं. कारणावांचून पायाखालीं हातरुमाल दडवून ठेवण्याइतके पॅरिसचे लोक कांहीं मूर्ख नाहींत ; अगदीं उघड रीतीनं तो रुमाल माझ्या स्वाधीन करण्याचं आपणाला कांहीं कारण नव्हतं."

" पण आपण तरी इतक्या निष्काळजीपणानं त्या रुमालाची एवढी विटंबना कां चालविली होती ? "

" मीं एकदा सांगितलं ना, त्या हातरुमालाचा आणि माझा कांहीं संबंध नाहीं म्हणून ? "

" आपण खोटं बोलतां महाशय, आपल्या हातांतून तो पडतांना मीं प्रत्यक्ष पाहिला आहे. "

"अरे गॅस्कन पोरा, माझ्याशीं वाद घेतोस? शहरांत कसं वागावं ह्याचा धडा तुला देणं मला आतां अवश्य दिसूं लागलं आहे." अरामी त्राग्यानें म्हणाला.

खसकन् आपली तरवार उपसून डार्टा म्हणाला, "होऊन जाऊं दे. इथंच शिकवा मला काय शिकवायचं आहे तें. काढा आपली तरवार!"

"नाहीं, इथं नाहीं. कार्डिनलच्या शिपायांच्या छावणीसमोरच आपण आतां उभे आहोंत हें तुला दिसत नाहीं काय? कदाचित् माझ्याशीं भांडण उकरून काढण्याकरितां कार्डिनलनंच तुला पाठवलं असेल म्हणा! तुला ठार मारण्यांत मला कांहींच वाटत नाहीं. पण असं चवाठ्यावर नको. जरा शांत जागा काढूं एखादी म्हणजे बरं! राजवाड्याच्या मागं ठीक दोन वाजतां आपण भेटूं."

"ठीक आहे; पण अधिक घमेंडींत मात्र जाऊं नका हं. आणि तो हातरुमालही जरा जपून ठेवा. तो कोणाचा कां असेना, पण आपल्याला एखाद्या वेळीं गरज लागेल त्याची." डार्टा मिस्किलपणानें उत्तरला.

प्रकरण सातवें

द्वंद्व

द्वंद्वयुद्धाचें आव्हान स्वीकारल्यानंतर आपल्यासह आपले एक-दोन स्नेही बच्ये म्हणून घेण्याची प्रथा आहे. पण पॅरिसमध्यें डार्टाच्या ओळखीचें असें कोणीच नसल्यानें त्याला एकटेंच जाणें प्राप्त होतें. मठाच्या मागें असलेल्या ओसाड पटांगणांत दुपारीं ठरल्याप्रमाणें तो उपस्थित झाला. ऑथा त्याच्या पूर्वींच येऊन त्याची वाट पाहात उभा होता. दोघांनींही अत्यंत विनयानें एकमेकांचें स्वागत केलें व त्याच वेळीं ऑथा आपल्या जखमांच्या वेदनांनीं अद्यापिही पिडलेला असावा हें डार्टाच्या लक्षांत आलें.

" मी माझ्या दोघां स्नेह्यांची वाट पाहात आहें. बहुधा ते उशीर करणार नाहींत. " ऑथा म्हणाला.

" मला कोणीच स्नेही नाहींत, त्यामुळें माझा प्रश्नच नाहीं. मी पॅरिसमध्यें नवीनच असल्यानें मॉन्सिर द त्रिवेल व्यतिरिक्त मला इथें कोणी ओळखतच नाहीं. " डार्टानें आपल्या बाजूनें खुलासा केला.

" तुझ्यासारख्या तरुणाचा जीव घेणं मला खरोखरीच दुःखद वाटतं. " ऑथा सहानुभूतीनें पुटपुटला.

"त्याविषयीं वाईट वाटून घेण्याचं मुळींच कारण नाहीं. स्वतः प्राणांतिक जखमांनीं व्याकुळ असतांही तुम्हीं मला आपल्याशीं द्वंद्व खेळूं देण्याचा मान दिलांत ह्यांतच मी स्वतःला धन्य समजतों."

"मला फार यातना होत आहेत ही गोष्ट मी अमान्य करीत नाहीं. तुमच्या धडकण्यानं तर मला असह्य वेदना झाल्या. पण जाऊं दे. मी माझ्या उजव्या हाताइतकेंच डाव्या हातानंही कसब दाखवूं शकतों हें मी आपणास आधीं बोललों आहेंच."

"आपल्या सूचनेबद्दल मी आपला आभारी आहें. पण हें पाहा, माझ्या आईनं मला जखमांवर एक अप्रतिम मलम दिलं आहे, तें आपण वापरल्यास तीन-चार दिवसांत आपल्या जखमा पूर्ण बऱ्या होतील. वाटल्यास नंतर आपण लढूं. माझी त्याला आडकाठी नाहीं." डार्टा मोठा औदार्याचा आव आणून म्हणाला.

"आपल्या विनयशील सूचनेबद्दल मी अवश्य आपले आभार मानतों. मीं तिचा स्वीकार केला नाहीं तरी तीमधील औदार्य आदरणीय मानतों. आपण हें द्वंद्व लांबणीवर टाकलं तर कुठून तरी कार्डिनलला त्याची वार्ता लागेल व मग तें आपणांस खेळतां येणार नाहीं. बा ऽ हे पाहा आले माझे मित्र." ऑथा म्हणाला.

डार्टा तिकडे पाहातो तों काय, पार्था आणि अरामी ऑथाच्या वतीनें स्नेही म्हणून पटांगणावर उभे! "हेच तुमचे मित्र काय?" त्यानें मोठ्या आश्चर्यानें विचारलें.

"कां? तुम्हांला ह्याचं एवढं आश्चर्य कां वाटतं? आम्ही तीन शिलेदार कधींच एकमेकांस विसंबत नाहीं." ऑथा म्हणाला.

डार्टाला पाहून पार्था व अरामी हे दोघेही तितकेच आश्चर्यचकित झाले होते. कारण त्या दोघांनाही डार्टाशींच लढावयाचें होतें.

ह्यापुढें विशेष विलंब न करतां डार्टा व ॲथा ह्यांनीं आपापल्या तरवारी काढल्या. सलामी होऊन तरवारीला तरवार भिडली असेल नसेल, इतक्यांत कांहीं घोडेस्वार तिकडे दौडत येतांना दिसले.

" कार्डिनलचे दूत ! " पार्था व अरामी एकदम ओरडले, " सभ्य गृहस्थहो, तरवारी एकदम म्यान करा ! "

पण ही सूचना मिळण्यास बराच विलंब झाला होता. कार्डिनलच्या दूतांना खरा प्रकार केव्हांच कळून चुकला होता. त्यांचा पुढारी ' जूसॅक ' ह्यानें आपला घोडा पुढें काढला व तो ओरडला, " वा ऽ फिरून तुम्ही इथं लढत आहांत काय ? द्वंद्वविरोधी कायदे मोडण्यासाठीं आहेत काय ? आधीं तरवारी म्यान करा आणि चला माझ्यामागून. मला ह्यांचा बंदोबस्त केलाच पाहिजे ! "

"आपली ही कर्तव्यदक्षता पाहून आम्हांस फार आनंद होत आहे." अरामी त्याला वेडावून पुढें म्हणाला, "जा, बाबा जा. आम्ही आमचं पाहून घेतों. तुझ्यामागून येण्याची मॅन्सिर द त्रिवेलची आम्हांला आज्ञा नाहीं."

जूसॅकच्या रागाचा पारा ह्या उत्तरानें चांगलाच चढला. "तुम्ही जर ऐकणार नसाल तर मला तुमच्यावर हल्ला करावा लागेल." त्यानें धमकाविलें.

"हे लेकाचे पांचजण आहेत आणि आम्ही तिघेच आहोंत; पण ह्याची आज्ञा ऐकण्यापेक्षां मेलेलं काय वाईट ?" ऑथा पुटपुटला.

"आम्ही चौघे आहोंत." डार्टानें त्याची चूक सुधारली.

"तुम्ही आमच्यापैकीं कोठें आहांत ?" पार्थां म्हणाला.

“ माझ्यापाशीं शिलेदाराचा वेष नसला म्हणून काय झालं ? माझी सहानुभूति सदैव त्यांनाच आहे. ” तरुण डार्टानें खुलासा केला.

“ शाब्बास पठ्ठे ! ” मोठ्या प्रेमानें त्याचा हात दाबून ऑथा म्हणाला, “ पण जरा अद्याप कोवळा व अननुभवी आहेस रेऽ .... ”

“ मी काय करतों तें मला जरा संधि देऊन पाहा तरी ! ”

“ तरुण वीरा, तुझं नांव तरी काय ? ” ऑथानें विचारलें.

“ डार्टा ! ”

प्रत्येकानें कार्डिनलच्या माणसांतून आपला जोडीदार हुडकून काढला. तरवारींच्या खणखणाटानें तें सर्व पटांगण थोड्याच वेळांत दुमदुमून गेलें. एकटा अरामी दोघांशीं एकदम लढत होता, तर डार्टानें सरळ जूसॅकवरच धाव घेतली होती.

डार्टा इतक्या कसबानें ह्यापूर्वी कधीं लढला होता कीं नाहीं कोण जाणे ! जूसॅकवर त्यानें नुसता चौफेर हल्ला चढविला होता. जूसॅक मुरलेला लढवय्या होता, पण डार्टाच्या चापल्यानें तो गांगरल्यागत झाला व त्याच्या हातून चुका होऊं लागल्या. त्याच्या ह्या धांदलपट्टीचा डार्टानें पुरेपूर उपयोग करून घेतला. थोड्याच वेळांत त्यानें जूसॅकला पूर्णपणें लोळविलें. आपलें काम आवरतांच त्यानें आजूबाजूला आपल्या नवीन मित्रांकडे पाहिलें. अरामीनें आपल्या दोघां शत्रूंपैकीं एकाला केव्हांच घायाळ केलें होतें व दुसऱ्याशीं तो मोठ्या धिमेपणानें लढत होता. पार्थानें आपल्या शत्रूला जखमी केलें होतें. त्यालाही थोडी दुखापत झाली होती, पण तो त्याच्या आटोक्याबाहेर नव्हता. पार्थाला साहाय्याची आवश्यकता नव्हती. नंतर त्यानें ऑथाकडे पाहिलें. तो अद्यापिही आपल्या शत्रूशीं मोठ्या शौर्यानें लढत होता; पण त्याच्या जखमांतून तेवढ्या श्रमानें बराच रक्तस्राव झाल्यानें तो व्याकुळ झाल्यागत दिसत होता. डार्टाच्या साहाय्याची खरी

आवश्यकता त्याला एकट्यालाच होती. एका उडींत तो ऑथापाशीं येऊन पोहोंचला.

" आव बेटा, इदर आव. नाहीं तर फुकट मरशील." डार्टा ऑथाशीं लढणाऱ्या कार्डिनलच्या मनुष्याला ओरडून म्हणाला. ऑथा म्हणूनच इतका वेळ लढत होता. डार्टानें त्याच्या शत्रूला खेंचतांच तो धाडकन् खालीं पडला. " त्याला ठार मारूं नका." पडतां-पडतां त्यानें डार्टाला विनविलें, " त्याला नुसतं निःशस्त्र करा., त्याला मारण्याचा खरा अधिकार माझा आहे. त्याच्या एका जुन्या खोडीचा मला अद्याप वचपा काढावयाचा आहे." डार्टानें हां-हां म्हणतां आपल्या ह्या नव्या शत्रूची तरवार हवेंत उडवून दिली व त्याला निःशस्त्र करून खालीं पाडलें. एवढ्यांत अरामीनें आपल्या दुसऱ्या शत्रूचाही समाचार घेतला होता. तो त्याच्याकडे दयेची याचना करीत होता. एकटा पार्था मात्र अद्यापही लढत होता. त्याचा शत्रु चांगलाच दमदार गडी असावासें दिसत होतें. हें बाळ आणखी तासभर लढलें असतें, पण शुद्धीवर आलेल्या जूसॅकनें त्याला थांबण्याची आज्ञा केली.

झटापट संपतांच ऑथा, पार्था व अरामी ह्यांनीं डार्टाशीं सांखळी करून मोठ्या डौलानें शहरांतून चक्कर मारली. डार्टाचें अंतःकरण तर हर्षानें नुसतें फुलून आलें होतें. त्रिवेलच्या वाड्यांत शिरतां-शिरतां तो आपल्या तीन मित्रांना म्हणाला " मी जरी अद्याप शिलेदार नसलों, तरी माझ्या उमेदवारीला आरंभ तरी झकास झाला कीं नाहीं ?"

प्रकरण आठवें

राजा

कार्डिनलचे दूत व राजाचे शिलेदार ह्यांच्यामधील झटापटीनें शहरांत एकच खळबळ उडून गेली. मॉन्सिर द त्रिवेलनें आपल्या शिलेदारांना चार लोकांत जरी चांगलें हांसडलें तरी खासगी रीतीनें त्यांना शाबासकी देण्यास कमी केलें नाहीं. त्याप्रमाणें झटपट त्यानें राजेसाहेबांकडेही धाव घेतली. सर्वांआधीं आपणच लुईच्या कानांवर हा प्रकार घालून मोकळें व्हावें हाही त्यांत त्याचा उद्देश होता, पण कार्डिनल त्याच्या पूर्वींच तेथें येऊन पोहोंचला होता व राजेसाहेब त्याच्याच भेटींत गुंतले असल्याचें त्यास कळून आलें. नंतर त्यानें फिरून सायंकाळीं राजवाड्याकडे चक्कर मारली. ह्या वेळीं राजेसाहेब पत्ते खेळण्यांत गुंतले होते. डावांत सरशी असल्यानें राजा मोठ्या समाधानींत होता. त्रिवेलला ही संधि बरी होती.

"या सेनापतिसाहेब." त्रिवेलचें त्यानें स्वागत केलें. "मला तुमची जरा हजेरी घ्यावयाची आहे. तुमच्या शिलेदारांविषयीं कार्डिनलनं फिरून नवीं गाऱ्हाणीं आणलीं आहेत हें तुम्हांस माहीत आहे काय? ह्यामुळें त्या बिचाऱ्याचं मन:स्वास्थ्य इतकं बिघडून गेलं आहे कीं, संध्याकाळीं तो इकडे आलाही नाहीं. हे तुमचे शिलेदार म्हणजे मोठे भयंकर लोक दिसतात."

“ नाहीं महाराज,” त्रिवेल म्हणाला, “ उलट ते मोठे सालस लोक आहेत. कोंकरासारखे निरुपद्रवी आहेत. सरकारांच्या सेवेवांचून इतरत्र आपल्या तरवारी म्यानाबाहेर काढण्याची त्यांना काडीमात्र इच्छा असत नाहीं. पण कार्डिनलचीं माणसं मात्र त्यांचं नांव काढण्यास सदैव टपलेलीं असतात. मग त्यांनीं तरी काय करावं? आपल्या पथकाच्या अब्रूसाठीं त्यांना लढणं भाग पडतं. माणसानं स्वसंरक्षण तरी केलं पाहिजे ना?”

त्रिवेलच्या ह्या भाषणानें राजा फारच संतुष्ट झाला. झगड्याचा खरा वृत्तान्त त्रिवेलच्या तोंडून ऐकण्यासाठीं त्यानें आपला रंगांत आलेला पत्त्यांचा डावही पुरा केला. “ न्यायाधिशानं दोन्ही बाजू ऐकल्याच पाहिजेत.” तो म्हणाला. त्रिवेलला तरी तेंच पाहिजे होतें. आपलीं तीन माणसें व गॅस्कनींतून नवीनच आलेला पोऱ्या डार्टा अशा चौघांनीं कार्डिनलच्या पांच माणसांचा कसा धुव्वा उडविला ह्याचें रसभरित वर्णन त्यानें सविस्तरपणें राजापुढें केलें. राजाची कळी त्यामुळें चांगलीच उमलली.

“ आपल्या शिलेदारांचा हा निःसंशय विजय आहे. चार विरुद्ध पांच, आणखी त्या चारांत एक जखमी आणि एकतर निव्वळ पोऱ्या. पण हा पोऱ्या कोण? कुठला?” राजानें प्रसन्न होऊन विचारलें.

“ त्याचें नांव डार्टा. तो माझ्या एका जुन्या मित्राचा मुलगा आहे.”

“ आणि ह्या पोरानं जूसॅकसारख्या ख्यातनाम योद्ध्याला लोळवलं? मॉन्सिर त्रिवेल, मला तर हें खरंच वाटत नाहीं.”

“ महाराज, ही गोष्ट अक्षरशः खरी आहे. प्रथम हे लोक त्याला लढण्यास घेत नव्हते; पण तोच म्हणाला कीं, अंतःकरणानं मी शिलेदार आहें आणि राजेसाहेबांचा एकनिष्ठ सेवकही आहें. मी तुमच्या बरोबरीनं लढल्यावांचून राहाणार नाहीं.”

“ मॉन्सिर त्रिवेल, मला ह्या तरुणाला पाहिलंच पाहिजे. त्याला घेऊन तुम्ही उद्यां दुपारीं अगत्य या.”

" महाराज, त्याला एकट्यालाच आणूं काय ? "

" नाहीं, नाहीं. त्या चौघांनाही घेऊन या. मला त्यांना शाबासकी द्यावयाची आहे. एकनिष्ठ माणसांचा गौरव झालाच पाहिजे."

सायंकाळीं तीनही शिलेदारांना ही आनंददायक बातमी कळली. राजेसाहेबांनीं आपला गौरव करण्याचें योजिलेलें पाहून त्यांना धन्यता वाटली. डार्टा मात्र जरा बिचकला. कारण राजापुढें जाण्याचा हा त्याचा पहिलाच प्रसंग होता. बाकीचे तिघेजण त्या कामांत जरा सरावलेले होते. डार्टाला मात्र जेवण रुचेना, झोंप येईना. पॅरिससारख्या शहरांत नवखें आलेलें खेडवळ पोर 'राजवाड्यांत राजेसाहेबांपुढें जाऊन उभें राहावयाचें म्हणतांच चांगलेंच बावचळलें. इतक्या आकस्मिकपणें आपण वर येऊं असें त्याला कधींच वाटलें नव्हतें. साऱ्या गोष्टी मोठ्या चमत्कारिक रीतीनें जुळून आल्या खऱ्या !

शेवटीं एकदा वाड्यांत जाण्याचा क्षण आला. ऑथा, पार्था व अरामी ह्यांच्या मागोमाग डार्टा हळूच राजेसाहेबांच्या खोलींत शिरला. " या शूर वीरांनो, असे आंत या." त्यांचें स्वागत करून राजा पुढें म्हणाला. " कार्डिनलच्या दूतांना मार-पीट केल्याबद्दल तुमची एकदा चांगली हजेरीच घेतली पाहिजे. मला आणि जूसॅकला जखमी करणारा तो गॅस्कन पोऱ्या कुठं आहे ? हाच का तो ?"

" होय महाराज ! " त्रिवेल विनयानें म्हणाला.

" एवढंच काय, पण चौसॅकच्या हातूनही माझी सुटका त्यानंच केली." ऑथा मोठ्या अगत्यानें म्हणाला.

राजानें फिरून सर्व वृत्तान्त मोठ्या आस्थेनें ऐकला. कार्डिनलच्या दूतांच्या फजितीचें तेंच वर्णन फिरून ऐकतांनासुद्धा त्याला मोठा आनंद होत होता. शेवटीं तो म्हणाला, " बरा कांटा काढलांत लेकाच्यांचा. आतां

मात्र हे झगडे बंद करा. मला वाटतं तुमचं आतां पुरं समाधान झालं आहे."

"राजेसाहेबांचं झालं असल्यास आमचा प्रश्नच नाहीं." त्रिवेल म्हणाला.

"मी संतुष्ट झालोंच आहें." असें म्हणत राजानें चाळीस सुवर्ण-मुद्रिका डार्टाच्या हातांत ओतल्या व तो पुढें म्हणाला, "मॉन्सिर त्रिवेल, तुमच्या शिलेदारपथकांत आतां जागा नसल्यास तुमच्या मेव्हण्याच्या, मॉन्सिर डेकार्टच्या संरक्षकदलांत ह्या तरुणाला जोडून द्या. कार्डिनल संतापेल, पण मला त्याची क्षिति नाहीं. योग्य दिसेल तें मला केलंच पाहिजे."

प्रकरण नववें

मॉन्सिर बॉन्सिअ

वाड्यांतून बाहेर पडतांच डार्टीनें आपल्या तिघां मित्रांत राजानें दिलेली रक्कम वांटून दिली. प्रत्येकाला दहाप्रमाणें सुवर्णनाण्यांची वांटणी झाली. आपल्या पैशाचा काय विनियोग करावा हा प्रश्न डार्टापुढें होताच. त्याच्या तिघांही मित्रांनीं एकमतानें त्याला प्रथम एक नोकर ठेवण्याचा सल्ला दिला. पार्थोनें प्लॅंशे नांवाचा एक पोऱ्या हुडकून काढला व डार्टीनें त्याला आपला नोकर म्हणून ठेवून घेतलें. हातांत पैसे होते तोंपर्यंत चारही मित्र आपल्या नोकरांसुद्धा मजेंत राहिले होते. पण पुंजी संपतांच ह्यापुढें पैसे कसे मिळवावे हा प्रश्न डार्टाप्रमाणें इतरांनाही पडला. त्यांचा शिलेदारी खाक्या इतक्या रुबाबांत कसा चालू राहावयाचा हा मोठा प्रश्नच होता.

एके दिवशीं प्लॅंशेनें एक बुटका गृहस्थ डार्टाच्या खोलींत आणून सोडला. अंगानेंही तो चांगला जाडजूड होता. डार्टीनें त्याचें स्वागत करून त्याला बसण्याची विनंती केली.

"मॉन्सिर डार्टा, तुम्ही मोठे शूर गृहस्थ आहांत असें मी ऐकतों." तो बुटका माणूस बोलूं लागला "आणि म्हणूनच तुम्हांला मी एक गुप्त गोष्ट सांगावी म्हणतों."

"कांहीं अडचण नाहीं." डार्टा म्हणाला.

"माझी बायको राणीसाहेबांची दर्जीण म्हणून आहे. मोठी सुंदर आणि उद्योगी आहे ती."

"छान!"

"आपल्या काम करण्याच्या खोलींतून बाहेर येतांच काल तिला पळविण्यांत आलं आहे." तो गृहस्थ मोठ्या अधीरतेनें म्हणाला.

"छेऽछेऽ तसं नसेल. असलं घाणेरडं काम कोण करील?" डार्टा म्हणाला.

"मला नक्की जरी सांगतां आलं नाहीं, तरी मला एका माणसाचा मोठा संशय आहे. बहुधा त्याचंच हें काम असावं. आज कित्येक दिवस हा गृहस्थ तिच्या मागावर आहे. राणीसाहेबांचा आणि हिचा घनिष्ठ संबंध त्याला माहीत आहे. राजदरबारच्या कांहीं गुप्त गोष्टी कळल्या तर पाहावं म्हणूनच बहुधा त्यानं हें काम केलं असावं. राणीसाहेबांचा खाजगी कारभारी ला पोर्ट ह्याची ती मानसकन्या आहे आणि त्यानं तिला ती जागा मिळवून दिली आहे. राणीसाहेबांच्या खास विश्वासांतील नि मैत्रींतील ती आहे. राणीसाहेबांना ह्या कार्डिनलनं आपल्या कारस्थानांनीं जीव नकोसा करून सोडला असल्यानं त्यांना विरंगुळा असा नाहीं. राणीसाहेब फ्रान्सविरुद्ध इंग्लंड आणि स्पेनशीं सूत्रं बांधीत असाव्यात असा संशय घेण्यापर्यंत ह्या वृद्ध कपीची मजल गेली आहे आणि ह्यामुळं मला माझ्या बायकोविषयीं अधिकच काळजी वाटते. स्वतः राजेसाहेबांच्या मनांतही त्यानं राणीविषयीं संशय निर्माण करून ठेवला आहे."

"हें सारं तुम्हांला कसं कळलं?" डार्टानें विचारलें.

"ला पोर्टनं माझ्या बायकोला सांगितलं व चार दिवसांपूर्वी ती इथं भेटण्यास आली असतां तिनं मला सांगितलं. राणीसाहेबांना असंही कळलं आहे कीं, त्यांच्या नांवानं इंग्लंडमध्यें ड्यूक ऑफ बकिंगहॅमला कुणींतरी पत्र पाठवलं आहे. त्यामुळं तर त्या अगदींच घाबरून गेल्या

आहेत. तें पत्र खरं समजून राणीसाहेबांवरील प्रेमानं ड्यूकसाहेब इथं पॅरिसला यायचे व त्यांच्या शत्रूंनीं रचून ठेवलेल्या सांपळ्यांत आयतेच सांपडायचे ! ”

“ पण ह्या साऱ्या भानगडींशीं तुमच्या पत्नीचा संबंध तरी काय ? ” ह्या साऱ्या प्रकरणानें घोटाळ्यांत पडलेल्या डार्टनें विचारलें.

“ राणीसाहेबांची ती खास मैत्रीण असल्यानं त्यांचीं रहस्यं तिला माहीत असावींत हें मघांशींच मीं तुम्हाला सांगितलं नाहीं का ? तिला पकडून तिच्याकडून तीं समजून घेण्याचा त्यांचा मानस असावा, दुसरं काय ? ”

“ आलं लक्षांत ! ज्या माणसाचा तुम्हांला संशय येतो त्याला तुम्हीं कधीं पाहिलं आहे काय ? ”

" माझ्या बायकोनं मला तो एकदा दाखविला होता. तो चांगला उंच असून त्याचे केस काळे आहेत. त्याचे डोळे चमकदार असून त्याच्या गालावर एक मला मोठा वण आहे. "

" उंच ? गालावर वण ? मग मिअंगला मीं पाहिलेला तोच हा मनुष्य ! " डार्टा आश्चर्यानें ओरडला.

" मिअंगचा मनुष्य ! " डार्टाच्या त्या बडबडीनें बुचकळ्यांत पडून तो मनुष्य आश्चर्यानें पुटपुटला.

" होय, होय ! मिअंगचा मनुष्य ! मी आज बरेच दिवस त्याला हुडकीत आहें. तो सांपडूं दे मला. एका घावांत आपल्या दोघांचाही सूड एकदमच उगवून घेतों ! "

" तो कसा सांपडणार हाच प्रश्न आहे. राजवाड्यांतून बाहेर पडतांना माझ्या पत्नीनं मला तो दाखविला. राजवाड्यांतच चालला होता. "

" आणि त्याच्याविषयीं ह्यापलीकडे तुम्हांस कांहींच माहिती नाहीं ? "

“ मला सकाळीं एक पत्र मिळालं आहे, तेंही बहुधा त्यानंच पाठवलं असावं. ” असें म्हणून त्यानें डार्टाच्या हातीं एक चिटोरें दिलें. डार्टा वाचूं लागला.

“ बायकोला हुडकण्याच्या नादाला लागूं नको ! योग्य वेळीं ती घरीं येईल. तिला हुडकण्यासाठीं फाजील गडबड केलीस तर धोक्यांत येशील. ”

“ ही तर निव्वळ धमकी आहे. ” डार्टा म्हणाला.

“ पण मला तर भीति वाटते. कुठं तरी तुरुंगा-बिरुंगांत डांबून घेण्याची पाळी यायची नाहीं तर ! ” तो बुटका घाबरून म्हणाला.

“ मला तरी कुठं तुरुंगांत पडण्याची हौस आली आहे, आणि हें तर विकतचं श्राद्ध. ”

“ महाराज, माझं नांव बॉन्सिअ आणि .... ”

“ बॉन्सिअ हें नांव तर मला परिचित दिसतं ” डार्टा म्हणाला.

“ होय, महाराज. मी ह्या घराचा धनीच आहें. आज तुम्ही जवळ-जवळ तीन महिने इथं आहांत, पण मीं एकदाही तुम्हांला भाड्याचा लकडा लावला नाहीं आणि माझ्या पत्नीचा आपण शोध लावून दिलात तर मी तो कधींच लावणार नाहीं. सध्या तुम्हांला पैशाची अडचण असेलच असं मला म्हणवत नाहीं, पण असलीच तर मात्र भीड धरूं नका. मी तुम्हांला अवश्य हातभार लावीन. ”

“ मी तुमचा ह्याबद्दल आभारी आहें. मी सध्या पैशाच्या अडचणींत आहेंच आपण जरा गबरच दिसतां. ”

“ आहें, खाऊन-पिऊन सुखी आहें झालं. ”

“ अरे, थांबा, तो कोण पाहिलांत का ? ” डार्टा एकदम ओरडला.

“ कुठं ? कुठं ? ”

"तो–तो पाहा आपल्या खिडकीसमोरच. त्याच्या अंगावर मोठा झुब्बा आहे तो ...."

"तोच तो!" बॉन्सिअ ओरडला व डार्टनिंही मिअंग येथील आपल्या शत्रूला लागलींच ओळखलें. तो ओरडून म्हणाला, "आतां मात्र तो माझ्या हातून खचित सुटूं शकत नाहीं." त्यानें आपली तरवार उपसली व एकदम रस्त्याकडे धाव घेतली.

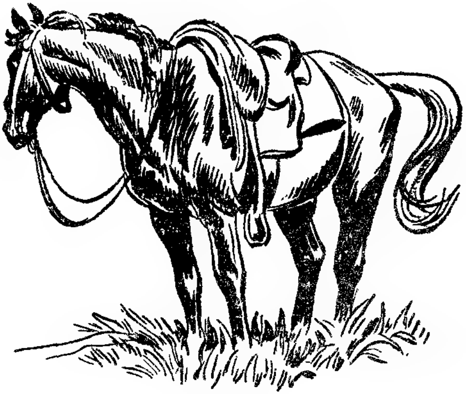

प्रकरण दहावें

मादाम बॉन्सिअ

डार्टा थोड्या वेळानें आपल्या खोलीकडे परत आला. मॉन्सिर बॉन्सिअ केव्हांच निघून गेला होता व त्याचे तीन शिलेदार मित्र मात्र त्याची वाट पाहात ताटकळत बसले होते. प्रत्येक रस्तान् रस्ता आणि घरन् घर हुडकून डार्टा हात हालवीत परत आला होता. ह्या तीन मित्रांना पाहून त्याला जरा विरंगुळा वाटला. नाहीं तर निराशेनें व दगदगीनें त्याला वेडच लागण्याची पाळी आली होती. त्यानें आपल्या शत्रूच्या आगमनाची वार्ता आपल्या तीन मित्रांना निवेदन केली.

त्याचें भाषण संपतें न संपतें तोंच मॉन्सिर बॉन्सिअ धडपडत घाबऱ्या-घाबऱ्या आंत आला व कळवळून म्हणाला,

"मला वांचवा हो वांचवा. चार लोक मला पकडण्यासाठीं आले आहेत."

पार्था व अरामी ताडकन् उठून उभे राहिले व त्यांनीं आपल्या तरवारी उपसल्या; पण डार्टानें खूण करून त्यांना दाबलें.

"आपण जरा दक्षता घेतली पाहिजे." तो पुटपुटला.

"होय." ॲथा हळूच म्हणाला, "डार्टा, ह्या प्रकरणाचीं सूत्रं तुम्हीच हालवा."

इतक्यांत चार शिपाई तेथपर्यंत येऊन धडकले. तीन शिलेदार व डार्टा तेथें आपल्या तरवारीवर हात ठेवून उभे असलेले दिसतांच मात्र ते जरा बिचकले व उंबऱ्यांत घोटाळूं लागले.

"सभ्य लोकहो, आंत या. ही माझी जागा आहे व मी आणि माझे हे तीन मित्र राजा व कार्डिनल ह्यांचें प्रामाणिक सेवक आहोंत. आपणांस अनमान वाटण्याचं कारण नाहीं." डार्टा त्यांना उद्देशून म्हणाला.

"मग तुम्ही आमच्या कार्यांत अडथळा खचित करणार नाहीं." त्यांचा पुढारी पुढें येऊन म्हणाला.

"मुळींच नाहीं. उलट आम्ही तुम्हांला साहाय्यच करूं." डार्टा उत्तरला.

"काय बडबडतो आहे हा प्राणी!" डार्टाचा कावा कांहीं न कळल्यानें पार्थी कुरबुरला.

"चूप बैस, बडबडूं नको." ऑथा हळूच त्याच्यावर खेंकसला.

"पण मला तुम्ही वचन...." बॉन्सिअ भीतीनें हळूच विवळला.

"चूप! आम्ही मोकळें राहाण्यांत तुझं हित आहे..तुझ्याशीं आमचा निकट संबंध दिसतांच आम्ही पकडले जाऊं आणि साराच घोंटाळा होईल." डार्टानें त्याला दम दिला.

"पण...."

"सभ्यगृहस्थ हो, आंत या ना! मॉन्सिर बॉन्सिअ आज प्रथमच मला भेटला होता. त्याला त्याचं भाडं पाहिजे आहे, होय ना?"

"होऽय....पऽपऽण...."

"चूप मूर्खा, नाहीं तर सर्वांचा घात करशील." डार्टा हळूच खेंकसला. नंतर तो मोठ्यानें म्हणाला, "तुम्ही खुशाल ह्या माणसाला पकडून तुरुंगाकडे नेऊं शकतां. त्याला जितके दिवस डांबाल तितकं बरंच, म्हणजे माझं भाडं तरी जरा लांबणीवर पडेल. सारखा लकडा लावला आहे बेट्यानं!"

कार्डिनलच्या दूतांनीं डार्टाचे आभार मानले व बॉन्सिअची उचल-बांगडी केली.

फिरून तेथें चौघे मित्र उरतांच पार्था म्हणाला, "अरे-हें तूं आरंभलं तरी काय आहेस? आम्ही तिघे शिलेदार इथं जीवंत उभे असतां आश्रयाला आलेल्या एका गरीब माणसाला त्यांनीं आमच्या देखत खेंचून न्यावं नि आम्हीं स्वस्थ बसावं हा धडधडीत आपला उपमर्द नाहीं काय? अरामी, तुला काय वाटतं?"

"मलाही तेंच म्हणायचं आहे," अरामी उत्तरला.

"मी डार्टाला खरोखरच शाबासकी देतों. त्यानं केलं तेंच योग्य." ऑथा म्हणाला.

डार्टानें त्यांची समजूत काढण्याचा फारसा प्रयत्न केला नाहीं. पण शेवटीं तो एवढेंच म्हणाला, "आतां ह्या क्षणापासून कार्डिनलचा व आपला लढा चालू झाला."

बॉन्सिअला पकडल्या दिवसापासून त्याच्या घराचा उपयोग कार्डिनलचे लोक एखाद्या सांपळ्याप्रमाणें करूं लागले. त्याच्याकडे येणाऱ्या प्रत्येक व्यक्तीला ते प्रथम ताब्यांत घेत व योग्य ती माहिती वदवून घेतल्या वांचून त्याला सोडीतच नसत. आपल्या खोलींत बसून डार्टाला ह्या साऱ्या हालचालींचा चांगलाच सुगावा घेतां येई. त्याच्या खोलीच्या नेमकी खालींच बॉन्सिअची बैठकीची जागा होती. तक्तपोशीच्या फळ्या किलकिल्या करून डार्टा खालील सर्व प्रकार पाही व ऐके. कार्डिनलच्या दूतांचा शब्दन् शब्द त्याच्या कानीं येई.

एके दिवशीं बॉन्सिअचा दरवाजा ठोकलेला त्याला ऐकूं आला. लगेच थोडी धडपडही झाली व एका बाईचा रडका सूरही ऐकूं आला.

"मी तुम्हांला सर्व कांहीं सांगतें, मी ह्या घराची धनीण मादाम बॉन्सिअ आहें. मी राणीसाहेबांकडे नोकरीला असतें." ती रडक्या आवाजांत

बोलत होती. त्या बाईचा अधिक छळवाद चालू झालेला पाहातांच मात्र डार्टीचें पित्त भडकलें, "प्लांशे ?" आपल्या नोकराला हांक मारून तो म्हणाला,

"माझी तरवार आण. आणि हें पाहा, ऑथा, पार्था व अरामी ह्यांना म्हणावं मीं तत्काळ बोलावलं आहे. जा पळ."

"पण मालक, तुम्ही कुठं चाललां आहांत ?"

"मी खालीं तळमजल्यावर जातों आहें. लेकाच्यांचा मलाही सांपळ्यांत पकडण्याचा डाव दिसतो आहे." डार्टा गुरगुरला.

डार्टीनें दार ठोठावतांच दार उघडलें गेलें. पण तो आंत जातांच मागोमाग लागलेंच तें लावलेंही गेलें. थोड्याच वेळांत आंत आरडा-ओरडा, सामानाची उलथा-पालथ व तरवारींचा खणखणाट ह्यांची एकच गर्दी उठली. अवघ्या दहा मिनिटांतच दरवाजा उघडून काळे झगे परिधान केलेल्या चार व्यक्ति जीव घेऊन बाहेर पळतांना दिसून आल्या. डार्टीनें कार्डिनलच्या दूतांचा चांगलाच कांटा काढला होता, त्यांनीं पलायन करतांच त्यानें दिवाणखान्यांत इकडे-तिकडे पाहिलें. कोपऱ्यांत एका कोंचावर अर्धवट बेशुद्ध स्थितींत बॉन्सिअबाई पडली होती. तिचें सौंदर्य अप्रतिम होतें. थोडी शुद्धीवर येतांच डार्टाकडे पाहून तिनें स्मित केलें. डार्टाला आनंद झाला. इतकें गोड हास्य त्यानें ह्यापूर्वीं कधींच पाहिलें नव्हतें.

"माझ्यासाठीं तुम्हांला फारच त्रास झाला. मी तुमची अत्यंत आभारी आहें." ती म्हणाली.

"आभार मानण्याची आवश्यकता नाहीं बाईसाहेब! कोणीही हेंच केलं असतं." डार्टा उत्तरला.

" माझे पति कुठं आहेत ? ह्या माणसांनीं मला कां छळलं ? त्यांना माझ्यापासून काय पाहिजे होतं ? "

" हे लोक कार्डिनल रिशल्यूचे दूत आहेत. " डार्टा म्हणाला, " तुमच्या यजमानांना त्यांनीं तुरुंगाचा रस्ता दाखविला आहे. "

" माझे पति तुरुंगांत ? त्यांनीं काय केलं आहे ? त्यांच्याइतका निरुपद्रवी प्राणी जगांत मिळायचा नाहीं ! "

" ते आपले पति आहेत हाच त्यांचा अपराध ! त्यासाठींच त्यांना अटक झाली आहे. "

" एकंदरींत तुम्हांला सर्व माहीत आहेसं दिसतं. "

" तुम्हांला गालावर वण असलेल्या उंचेल्या गृहस्थानं नेलं होतं ना ? "

" होय ! होय ! काय बरं त्या गृहस्थाचं नांव ? कोण तो ? " बॉन्सिअ-बाईनें मोठ्या उत्सुकतेनें विचारलें.

" तेंच तर मला माहीत नाहीं. बरं, तुम्ही इथं आतां फार वेळ बोलत बसणं बरं नाहीं. हे लोक बहुधा अधिक साहाय्य आणण्यासच गेले असतील. ते परत आले व आपण इथं सांपडलों तर सर्वच अवतार संपला! मीं माझ्या मित्रांना निरोप पाठविला आहे, पण बहुधा ते घरीं नसतील. मी आपणास आतां कुठें नेऊन सोडूं तेवढं सांगा. "

" आतां मी तरी काय सांगूं? माझ्या विश्वासाचं आतां कुणीच नाहीं. मी त्यांना निरोप देऊन वाड्यांत ला पोर्ट ह्यांच्याकडे पाठविणार होतें, पण त्यांचाही पत्ता नाहीं. आतां काय करावं हा मोठा प्रश्न आहे. " बॉन्सिअबाई म्हणाली.

" माझ्यावर आपला विश्वास असेल तर पाहा, मी आपलं काम करूं शकेन. मला आपला परवलीचा शब्द सांगा म्हणजे मी वाड्यांत जाऊन ला पोर्ट ह्यांची गांठ घेतों व आपला निरोप त्यांना कळवून इकडे पाठवून देतों. "

" तुमच्यावर माझा पूर्ण विश्वास आहे. वाड्यांत जाऊन जर्मेनचा तपास करा व त्याला ' टूर्स आणि ब्रुसेल्स ' हा परवलीचा शब्द सांगा म्हणजे तो तुम्ही सांगाल त्याप्रमाणें सर्व व्यवस्था करून देईल. " बॉन्सिअबाई म्हणाली.

" मी त्याला काय सांगूं. "

" ला पोर्टना पाठवून देण्यास सांगा. "

" नंतर ? "

" ला पोर्टना मजकडे येण्यास सांगा. मीं आतां कुठें जावं हा मोठा प्रश्न आहे. "

" तुम्हांला मी ॲथाकडे नेऊन सोडतों. तो माझा स्नेही आहे. तो घरीं नसला तरी आपण निःशंकपणें त्याच्या घराचा आश्रय करूं शकतां. "

नंतर लवकर डार्टा राजवाड्यांत गेला. बॉन्सिअबाईनें सांगितल्या-प्रमाणें त्यानें सर्व कार्यक्रम उरकला व लगेच ला पोर्ट आपल्या मानलेल्या कन्येला भेटण्यासाठीं वाड्यांतून बाहेर पडला.

प्रकरण अकरावें

डार्टी आणि बकिंगहॅमचा ड्यूक

घरीं परत येत असतां डार्टीला अरामीची भेट घेण्याची लहर आली. प्लँशेला आपण इतक्या घाईनें कां पाठविलें होतें ह्याचा एकदा त्याच्यापाशीं उलगडा करावा असें त्याला वाटलें. अरामीच्या घरापाशीं तो आला तेव्हां आपल्यापुढेंच एक बाई चालली असल्याचें त्याच्या दृष्टीस पडलें. तिनें आपलें सर्व अंग एका काळ्या झग्यानें आच्छादून घेतलें होतें व प्रत्येक घराचें दार ती निरखून पाहात होती. तिला हवें असलेलें घर निश्चितपणें तिला माहीत नसावें असें तिच्या एकंदर वागण्यावरून दिसत होतें. पुढें होऊन डार्टी तिला साहाय्य देण्यास उद्युक्त होणार तोंच ती अरामीच्या घरापुढें उभी राहिली आणि तिनें दारावर तीनदा टक् टक् असा आवाज केला.

"वाऽ ही तर अरामीला भेटायला आली आहे." डार्टी स्वतःशीं म्हणाला व पुढें काय होतें तें पाहाण्यासाठीं तेथेंच दबा धरून बसला.

बाईच्या तीन टिचक्यांना उत्तर म्हणून आंतून दोन टिचक्या दिलेल्या ऐकूं आल्या. लगेच बाहेरील बाईनें फिरून एक टिचकी दिली.

नंतर तिनें आपल्याजवळील एक हातरुमाल बाहेर काढला व अर्धवट उघडलेल्या दाराच्या फटींतून त्या रुमालाच्या कोपऱ्यावरील नक्षी आंतील व्यक्तीस दाखविली. डार्टा हळूच पुढें झाला. आंत बहुधा अरामीच असावा अशी त्याची खात्री होती. सोंवळ्या अरामीचें हें गुपित समजून घेण्यास तो फार उत्सुक झाला होता. अरामीचा चेहरा दिसेल म्हणून तो हळूच झाडाआडून किंचित् पुढें झाला. पण आंतून बोलणारी व्यक्तीही एक स्त्रीच आहे असें त्याला दिसून आलें. थोडयाच वेळांत फिरून दार बंद झालें. एव्हांना चांगलाच अंधार झाला असल्यानें डार्टाला ह्या दोन्ही स्त्रियांपैकीं कोणाचीच ओळख लागली नाहीं. दार बंद होतांच बाहेरून बोलणारी स्त्री डार्टाच्या अगदीं जवळून निघून गेली व त्यामुळें तो तिला ओळखूं शकला. ती बॉन्सिअबाई होती.

" ह्या बाईचं अरामीकडे काय काम असावं बरं ? " डार्टा विचार करूं लागला. तो हळूच तिच्या पाठोपाठ निघाला.

मागोमाग कोणाची तरी चाहूल बॉन्सिअबाईला ऐकूं आली म्हणून तिनें मागें वळून पाहिलें. तेव्हां अंधारांतून डार्टाची आकृति आपल्या पाठोपाठ येत असल्याचें तिला दिसलें. त्यासरशीं भीतीनें एक अस्फुट किंकाळी मारून तिनें धूम पळण्यास आरंभ केला. डार्टानेंही तिचा पाठलाग करून तात्काळ तिला गांठलेंच. आपण कोण आहोंत हें ओरडून डार्टानें तिला सांगतांच ती थबकली. पण आश्चर्यमूढ होऊन ती डार्टाकडे टक लावून पाहूं लागली.

" आऽ तुम्ही होय ? मला वाटलं कुणी दुष्टानंच माझा पाठलाग केला. " सुटकेचा एक निःश्वास टाकून ती डार्टाला म्हणाली.

" मीं बुद्ध्या तुमचा पाठलाग केला नाहीं. माझा मित्र अरामी ह्याला भेटण्यासाठीं म्हणून आलों तों तुम्ही काळ्या झग्यांत त्याच्या दारावर टकटक्

करतांना दिसलांत. म्हटलं पाहावं काय प्रकार आहे तो. खरोखर अगदीं सहजच सर्व गोष्टी घडून आल्या."

"अरामी? कोण अरामी?"

"अरामी कोण? तुम्हांस माहीत नाहीं काय अरामी कोण तें?" डार्टा उद्गारला.

"मीं उभ्या जन्मांत कधीं त्याचं नांव ऐकलं नाहीं कीं त्याला पाहिलं पण नाहीं." बॉन्सिअबाईनें ठांसून उत्तर दिलें.

"आज प्रथमच तुम्ही त्याच्या घरीं गेलां होतां काय?" डार्टानें विचारणा केली.

"होय."

"त्या घरांत एक शिलेदार राहातो हें तुम्हांस माहीत नाहीं?"

"नाहीं."

"मग तुम्ही त्याला भेटण्यास आलां नव्हतां तर?" डार्टानें चिकाटीनें प्रश्न केला.

"खचित नाहीं. मी तिथं एका स्त्रीशीं बोलत होतें हें कदाचित् तुम्हीं पाहिलंही असेल. मग कां उगीच मला छेडतां?"

"होय, तेंही खरंच. पण ती कोण होती?"

"ती एक गुप्त गोष्ट आहे, पण आतां तुमची ही उलटतपासणी राहूं द्या. मला एके ठिकाणीं जायचं आहे, तिथं नेऊन आधीं पोचवा पाहूं मला." ती म्हणाली.

"कुठं जायचं आहे?"

"तें तुम्हांला माझ्याबरोबर आल्यावर कळेलच. पण मला आधीं एक वचन द्या कीं, मला तिथं दारांत सोडून निघून जाईन म्हणून. नाहीं तर

मी आपली इथंच तुमचा निरोप घेतें. मला तुमच्या साहाय्याची तशी आवश्यकता नाहीं."

डार्टाची फारशी इच्छा नसतांही तो तसें वचन देऊन चुकला. डार्टाला आतां तिच्यामागून जाण्यावांचून गत्यंतरच नव्हतें. एक-दोन गल्ल्या ओलांडून तिनें ब-याच प्रयासानें आपल्याला हवें असलेलें घर हुडकून काढलें. दरवाज्यापाशीं येतांच तिनें डार्टाला निरोप देण्याचा विचार केला.

"तुमच्या साहाय्याबद्दल मी आभारी आहें." लगेच पुढें ती चिंतायुक्त स्वरांत म्हणाली,

"तुम्हीं वचन दिल्याप्रमाणें आतां माझी वाट बघत न बसतां निघून जा हं."

"तुमची इच्छा नाहीं तर मी कशाला थांबूं? मी तात्काळ निघून जातों." डार्टानें तिला फिरून एकदा आश्वासन दिलें.

घरीं परत येत असतां वाटेंत त्याला ऑथाची आठवण झाली म्हणून त्यानें तात्काळ तिकडे तोंड वळविलें. तो आपल्या मित्राच्या घरांत प्रवेश करणार तोंच प्लॅंशे त्याला सामोरा आला. धन्याला पाहातांच त्यानें एक महत्त्वाची वार्ता त्याला सांगितली. ऑथाला पकडण्यांत आलें होतें. तो डार्टाला भेटण्यासाठीं त्याच्या खोलीकडे गेला असतां कार्डिनलच्या दूतांनीं त्याला डार्टा समजून पकडलें होतें.

"मग त्यानं आपलं खरं नांव कां सांगितलं नाहीं?" डार्टानें विचारलें.

"त्यांनीं बुद्ध्याच तसं केलं नाहीं. नंतर ते मला म्हणाले, 'मी खरा कोण आहें हें त्यांना समजण्यांत दोन-तीन दिवस जातील. तेवढ्या अवधींत डार्टाला आपली योग्य ती सोय लावून घेतां येईल. तोंपर्यंत समजूं देत खुशाल आपण डार्टाला पकडलं आहे म्हणून."

"धन्य आहे त्या शूर ऑथाची!" डार्टा प्रेमानें उद्गारला, "बरं झालं. आतां मला मॉन्सिर त्रिवेल ह्यांची गांठ घेऊन सर्व वृत्तान्त निवेदन करतां येईल. मग ते काय तें पाहून घेतील."

डार्टानें त्रिवेलच्या घराकडे धाव घेतली. पण त्रिवेल केव्हांच राजवाड्याकडे गेला होता. डार्टानेंही तिकडेच जाण्याचा बेत केला. सडकेनें जात असतां काळ्या झुब्ब्यांत गुरफटून घेतलेली बॉन्सिअबाई व तिच्यासह शिलेदाराच्या पोषाखांत असलेला अरामी अशी जोडी समोरच त्याला दिसली. आतां मात्र त्याच्या आश्चर्याला पारावार राहिला नाहीं. बॉन्सिअबाईनें तोंडावर बुरखा ओढून घेतला होता व अरामीनें एका हातरुमालानें आपला चेहरा झाकला होता. गुप्तपणानें वावरण्याची त्यांची इच्छा त्यावरून स्पष्ट दिसत होती. अरामीसंबंधीं अज्ञान दाखवून फिरून त्याच्याबरोबरच भटकणाऱ्या बॉन्सिअबाईला ह्या वेषांत व स्थितींत पाहून त्याला चांगलाच राग आला. त्यामुळें चिडून जाऊन त्यानें प्रथम त्या रहस्याचा भेद करण्याचा निश्चय केला. झपू झपू पावलें टाकीत तो प्रथम त्या दुकलीला ओलांडून पुढें गेला व नंतर एकदम परत वळून त्यांच्यासमोर उभा राहिला. तेव्हां त्या शिलेदारानें किंचित् एक पाऊल मागें सरून विचारलें, " भल्या गृहस्था, तुला काय पाहिजे ? " त्याचा आवाज व शब्दोच्चार करण्याची अपरिचित पद्धत पाहून डार्टा दचकला.

" तुम्ही अरामी नव्हे तर ? " त्यानें आश्चर्यानें विचारलें.

" नाहीं, मी अरामी नाहीं. तुमची कांहीं तरी चूक झालेली दिसते. तुमच्या चुकीकरितां मीं तुम्हांला क्षमा केली आहे. आमच्याशीं तुम्हांला कांहीं कर्तव्य दिसत नाहीं. तर सोडा आमचा मार्ग. जाऊं द्या आम्हांला. "

" खरं आहे महाराज. मला आपल्याशीं कांहींच कर्तव्य नाहीं. पण ह्या बाईशीं माझं थोडं काम आहे. "

" महाराज, तुम्हीं मला वचन दिलं आहे आणि एखाद्या सभ्य गृहस्था-प्रमाणं किंवा शिपायाप्रमाणं आपण तें पाळलं पाहिजे. " धिक्कारयुक्त स्वरांत बॉन्सिअबाई म्हणाली.

" आणि बाईसाहेब, तुम्हींही पण – " डार्टीचें वाक्य पुरें होण्यापूर्वीच ती तिऱ्हाईत व्यक्ति म्हणाली, " बाईसाहेब, धरा माझा हात. " डार्टीला ढकलून त्यानें पुढें पाऊल टाकलें. डार्टी तात्काळ त्याला आडवा झाला व क्षणांतच दोघांच्याही तरवारी बाहेर पडल्या. बॉन्सिअबाई दोघांनाही आडवी झाली व अत्यंत काकुळतीच्या स्वरांत म्हणाली, " ड्यूकसाहेब.... बकिंगहॅमचे ड्यूक.... "

" बकिंगहॅमचे ड्यूक ! " मंत्रमुग्ध होऊन डार्टी पुटपुटला व त्यानें आपली तरवार म्यान केली.

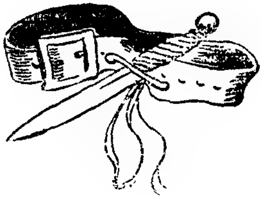

प्रकरण बारावें

रत्नहार

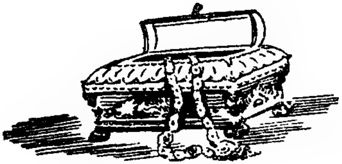

पॅरिसला आपणांला लबाडीनें आणण्यांत आलें आहे व जोंपर्यंत आपण फ्रान्समध्यें आहोंत तोंपर्यंत आपलें जीवित सुरक्षित नाहीं हें बकिंगहॅम पूर्णपणें ओळखून होता. पण राणीविषयींचें त्याचें प्रेम व त्याचें धाडस ह्या दोन्ही गोष्टी असामान्य असल्यानें राणीसाहेबांची गांठ घेतल्यावांचून परत इंग्लंडला जाण्यास तो राजी नव्हता. त्याच्या सुरक्षिततेविषयीं राणीला फार काळजी वाटत होती. त्याचप्रमाणें आपली गांठ घेतल्यावांचून फ्रान्स सोडण्यास तो संमत होणार नाहीं हेंही ती जाणून होती व म्हणूनच तिनें त्याला चोरून राजवाड्यांत आणण्याची कामगिरी बॉन्सिअबाईकडे सोंपविली होती. कार्डिनलला ह्या बेताचा साधारण सुगावा लागला असल्यानें बॉन्सिअबाईला ताब्यांत घेण्याचा त्यानें प्रयत्न करून पाहिला. पण डार्टाच्या कर्तृत्वामुळें तो यशस्वी होऊं शकला नाहीं. आणि शेवटीं तिनें बकिंगहॅमला वाड्यांत नेलेंच व वाटेंतच ती डार्टाला भेटली. कार्डिनलला हात चोळीत बसण्यावांचून गत्यंतर राहिलें नाहीं.

एकान्तांत राणीनें बकिंगहॅमला तात्काळ फ्रान्स सोडण्याची कळकळीनें विनंती केली; नाहीं तर जीविताला धोका पोहोंचेल अशी सूचना देण्यासही तिनें कमी केलें नाहीं. बकिंगहॅमसारखा धाडसी मनुष्य सहजासहजीं

निघून जाणें शक्यच नव्हतें, पण त्याच्या राहाण्यामुळें आपल्यालासुद्धा धोका येईल असें राणीनें सांगतांच मात्र तो फ्रान्स सोडावयास तयार झाला व त्यानें परत इंग्लंडला जाण्याचें ठरविलें.

" पण तुमची खूण म्हणून तुम्हीं मला कांहीं तरी दिलंच पाहिजे. अंगठी द्या, सांखळी द्या, पण तुम्ही वापरीत असलेली एखादी कां होईना, पण वस्तु माझ्याजवळ आठवण म्हणून अवश्य पाहिजे. " बकिंगहॅम म्हणाला.

" तशी एखादी वस्तु देतांच तुम्ही परत जाल इंग्लंडला ? " राणीनें विचारलें.

" होय. "

" अगदीं तात्काळ ? "

" जरूर. "

राणी तात्काळ तेथून निघून गेली व थोड्या वेळांत एक चिमुकली नाजूक पेटी घेऊन परत आली. त्यानें त्या पेटीचा स्वीकार केला व राणीचे आभार मानून बॉन्सिअबाईसह गुप्तमार्गानें राजवाडा सोडला.

मध्यंतरीं तुरुंगांत मॉन्सिर बॉन्सिअला कार्डिनलच्या दूतांनीं चक्रावर धरलें होतें. त्याच्या बायकोविषयीं व डार्टाविषयीं प्रश्न विचारून त्यांनीं त्याला अगदीं त्रासून सोडलें होतें. तो भित्रा मनुष्य कोणीकडून तरी उत्तरें देऊन प्रश्न विचारणाऱ्यांना संतुष्ट करण्याचा प्रयत्न करीत होता. आपल्या पत्नीनें डार्टाच्या साहाय्यानें ह्या लोकांच्या हातांवर तुरी दिल्याची वार्ता ऐकून मात्र त्याला चांगलाच अचंबा वाटला.

" मॉन्सिर बॉन्सिअ, तुम्हीं डार्टाची भेट घेऊन आपल्या बायकोची सुटका करून देण्यासंबंधीं त्याच्याशीं कांहीं करार केला होता काय ? " त्याला तुरुंगाधिकारी विचारीत होता. तो पुढें म्हणाला, " कांहीं अडचण नाहीं. आम्हीं डार्टालाही पकडलं आहे. भेटवूंच त्याला आम्ही इथं तुम्हांला. "

" त्यांना पाहून मला आनंद होईल. एखादा तरी ओळखीचा चेहरा इथें पाहायला मिळाल्यासारखं होईल." बॉन्सिअ उत्तरला.

" डार्टीला आंत आणा पाहूं!" तुरुंगाधिकारी ओरडला.

दोन पहारेवाल्यांनीं ऑथाला तात्काळ आंत आणून उभा केला.

" मॉन्सिर डार्टा, काल तुम्ही व मॉन्सिर बॉन्सिअ ह्यांच्यामध्यें काय काय ठरलं तें सांगा पाहूं." तुरुंगाधिकारी म्हणाला.

" पणऽ पण हे मॉन्सिर डार्टा कुठं आहेत?" बॉन्सिअ अडखळत पुटपुटला. डार्टा म्हणून ऑथाला हे लोक कां संबोधतात हेंच त्याला कळेना.

" काय? हे गृहस्थ मॉन्सिर डार्टा नव्हेत?"

" नाहींत, मुळींच नाहींत!"

" मग ह्या माणसाचं नांव काय?"

" मला काय माहीत? माझ्या ओळखीचे ते थोडेच आहेत!" बॉन्सिअ उद्गारला.

" ह्यांची व आपली ओळखच नाहीं.' भले महाराज! मग आपलं नांव काय हो?" तुरुंगाधिकाऱ्यानें ऑथाकडे वळून विचारलें.

" ऑथा!" ऑथा उत्तरला.

" मग तुम्हीं आपलं नांव डार्टा म्हणून कां सांगितलं?"

" नाहीं महाराज, मला पकडणारे लोक मला डार्टा म्हणूं लागले. मीं त्यांना म्हटलं तुम्हांला पाहिजे तर म्हणा तसं. माझं काय जातं? मीं सांगून त्यांनीं ऐकलं पाहिजे ना? मला ते डार्टाच म्हणत आहेत. त्यांच्या कल्पनेप्रमाणं मी खोटं बोलत आहें. आतां मी तरी काय करूं?"

" मी तुम्हांला खात्रीपूर्वक सांगतों महाराज कीं हे डार्टा नाहींत." मध्येंच बॉन्सिअ ओरडला व पुढें म्हणाला, " तो एकोणीस-वीस

वर्षांचा तरुण आहे. हे गृहस्थ तर तिशीच्या घरांत दिसतात. डार्ट डेसार्टच्या शरीरसंरक्षकांच्या पथकांत आहेत; आणि ह्यांच्या अंगावर तर शिलेदाराचा वेष दिसतो. माझे भाडेकरूच ते असल्यानं मी त्यांना पूर्ण ओळखतों."

"खरं आहे! खरं आहे!!" घोटाळ्यांत पडलेला तुरुंगाधिकारी पुटपुटला. इतक्यांत एका पाहरेवाल्यानें त्याला एक चिठी आणून दिली. ती चिठी वाचून तर तो अधिकच बुचकळ्यांत पडलेला दिसला.

"तुमची पत्नी मोठी कारस्थानी स्त्री दिसते. तुम्हांला तिनं चांगलंच पेंचांत आणलं आहे." बॉन्सिअला उद्देशून तो म्हणाला.

"महाराज, मला तिच्या ह्या भानगडीचा कांहींच पत्ता नाहीं. तिनं खराच कांहीं अपराध केला असल्यास मला तिच्याशीं ह्यापुढं कांहींच कर्तव्य नाहीं. मी आपला गरीब सामान्य मनुष्य." तो काकुळतीनें म्हणाला.

"स्ऽऽ हें पाहा, माझं इथं कांहीं कारण नसलं तर मला आपलं दुसरीकडे कुठं तरी पाठवून द्या कसे. तुम्ही आणि ते बॉन्सिअ काय तें पाहून घ्या. मला ह्या प्रकरणाशीं कांहींच कर्तव्य नाहीं." ॲथानें मध्येंच गाऱ्हाणें मांडलें.

"ह्या बंद्यांना नेऊन कोंबा त्यांच्या-त्यांच्या कोठड्यांत" तुरुंगाधिकारी पाहरेकऱ्यांवर खेंकसला.

सायंकाळीं फिरून एक दुय्यम अधिकारी मॉन्सिर बॉन्सिअच्या कोठडींत आला. त्याला पाहातांच फिरून बॉन्सिअला भीतीनें कांपरें भरलें. आपल्यापुढें आणखी नवीन काय वाढून ठेवलें आहे ह्याची त्याला कल्पना करतां येईना.

कोठडीचा दरवाजा सताड उघडून त्या अधिकाऱ्यानें बॉन्सिअला आपल्या मागून येण्याची आज्ञा केली. ती ऐकून बॉन्सिअनें विचारलें, "आतां फिरून मला कुठं नेणार तुम्ही?"

" ती पंचाईत करण्याचं तुम्हांला कारण नाहीं," एवढेंच तुटक उत्तर त्याला मिळालें. तुरुंगाबाहेर त्याला एका घोड्याच्या गाडींत बसविण्यांत आलें. गाडीभोंवतीं घोडेस्वारांचा सज्ज पाहरा होता. थोड्याच वेळांत पॅरिसच्या रस्त्यांतून गाडी भरधाव निघाली.

आपल्याला बहुधा हे लोक आतां जिवंत सोडीत नाहींत अशी बॉन्सिअची खात्री झाली. तो भीतीनें केव्हांच बेशुद्ध होऊन गाडींत पडला. थोड्या वेळानें मृतप्राय स्थितींतच त्याला एका भव्य दिवाणखान्यांत नेण्यांत आलें. त्या दिवाणखान्यांत असंख्य कपाटें असून तीं पुस्तकांनीं गच्च भरलेलीं होतीं. दिवाणखान्याच्या कडेला असलेल्या शेगडीपाशीं एक मध्यम उंचीचा गृहस्थ उभा असून त्यानें आपली क्रुद्ध व भेदक दृष्टि बॉन्सिअ-कडे लाविली. हा कार्डिनल रिचल्यू होता. तो एखाद्या पाद्र्याप्रमाणें न दिसतां सैनिकाप्रमाणें दिसे. थोडा वेळ तो आपल्या हातांतील कागद

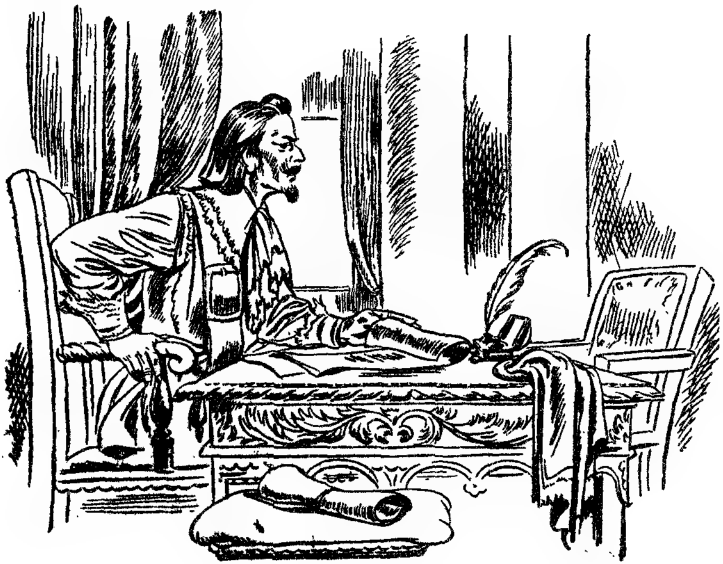

बारकाईनें पाहात होता व नंतर त्यानें आपली कठोर दृष्टि बॉन्सिअकडे वळविली.

" तुमचंच नांव मॉन्सिर बॉन्सिअ काय? " कार्डिनलनें विचारलें.

" होय महाराज." बॉन्सिअ उत्तरला.

" मादाम शेव्हरूज....आपली पत्नी व बकिंगहॅमचा ड्यूक ह्यांच्याशीं संगनमत करून तुम्हीं देशद्रोह केला आहे असा तुमच्यावर आरोप आहे."

" महाराज, पण मला ह्यांतील कांहींच माहिती नाहीं. माझ्या पत्नीच्या तोंडून क्वचित् हीं नांवें मीं ऐकलीं आहेत एवढंच...."

" ती काय म्हणत असे? "

" ती म्हणत असे, कार्डिनल रिचल्यूनं राणीचा व बकिंगहॅमच्या ड्यूकचा नाश करण्यासाठीं बकिंगहॅमच्या ड्यूकला पॅरिसला मोठ्या कौशल्यानं आणलं आहे. "

" अस्सं काय ! " कार्डिनल क्रोधानें गरजला.

" होय. " आपण कार्डिनलशीं बोलत आहोंत ह्याची कांहींच कल्पना नसलेला बॉन्सिअ म्हणाला, " पण मीं तिला लगेच सांगितलं कीं, अशीं कारस्थानं करण्याइतपत बुद्धिमत्ता...."

" चूप बैस मूर्खा ! " कार्डिनल खेंकसला.

" अगदीं माझी बायको अस्संच म्हणाली. "

" तुझ्या बायकोला कुणीं नेलं तुला माहीत आहे का ? "

" नाहीं महाराज, पण मला एका गृहस्थाची मात्र शंका आहे. " कार्डिनलनें घंटानाद केला व तात्काळ एक अधिकारी आंत आला. त्याला उद्देशून तो म्हणाला, " जा, तात्काळ रोशफोरला पाठवून दे. "

" होय महाराज, " लवून प्रणाम करून तो अधिकारी उत्तरला.

" अरेच्या ! हा कार्डिनल तर नाहीं ना ? " बॉन्सिअ स्वतःशीं पुटपुटला.

थोड्याच वेळांत दार उघडून एक मनुष्य आंत आला. त्याला पाहातांच बॉन्सिअ भानं न राहून एकदम ओरडला, " हाच तो ! हाच तो !! "

" हाकला ह्या मूर्खाला इथून आणि मी परत बोलावीपर्यंत ठेवा कुठं तरी पाहऱ्यांत. " कार्डिनल ओरडला.

तात्काळ बॉन्सिअला तेथून हालविण्यांत आलें. नंतर आंत आलेला तो उंच व गालावर वण असलेला मनुष्य कार्डिनलपाशीं येऊन उभा राहिला आणि मोठ्या उत्सुकतेनें म्हणाला, "त्यांनीं एकमेकांची गांठ घेतली."

" कुणीं ? " कार्डिनलनें विचारलें.

" राणीसाहेब आणि बार्किंगहॅमचे ड्यूक. "

" कुठं ? "

" प्रत्यक्ष राजवाड्यांतच. "

" तुला ही वार्ता कुणीं सांगितली ? "

" लॅनायबाईनं. आपली ती एकनिष्ठ सेविका आहे. ती म्हणाली, 'रात्रीं साडेबारापर्यंत राणीसाहेब आपल्या महालांत होत्या. नंतर त्यांना कुणीं तरी एक हातरुमाल आणून दिला. तो पाहून राणीसाहेबांची जरा तारांबळच उडाली व त्या भेदरलेल्या आवाजांत म्हणाल्या, 'जरा थांबा हं, मी दहा मिनिटांत जाऊन येतें.' परंतु पुढं जवळजवळ पाऊण तास त्या परत आल्या नाहींत. त्या परत आल्या व लगेच एक नाजूक चंदनी पेटी घेऊन बाहेर गेल्या. फिरून आल्या त्या वेळीं मात्र त्यांच्या हातीं ती पेटी नव्हती. "

" लेनॉयबाईला त्या पेटींत काय होतं हें माहीत आहे का ? " कार्डिनलनें विचारलें.

" हो, राणीसाहेबांना राजेसाहेबांनीं प्रेमानें दिलेला रत्नहार तिच्यांत होता !."

" आणि तो राणीसाहेबांनीं बकिंगहॅमच्या ड्यूकला दिला ? "

" होय. "

" बकिंगहॅमच्या ड्यूकला पकडण्यासाठीं तात्काळ शिपाई पाठवा ! "

" आतां फार उशीर झाला. तो केव्हांच गेला आहे. "

" मग मी देतों तें पत्र तात्काळ इंग्लंडमध्यें पोचविण्याची व्यवस्था करा." असें म्हणून. कार्डिनल पत्र लिहिण्यास बसला. त्यानें लिहिलें—

" मिलडी,

बकिंगहॅमचा ड्यूक ज्या नाचाला प्रथम उपस्थित राहील तेथें जा. त्यानें त्या वेळीं रत्नजडित बारा पदकांचा हार गळ्यांत घातलेला असेल. त्यांपैकीं दोन पदकें काय वाटेल तें करून संपादन कर व तीं हातीं येतांच तात्काळ कळव. "

प्रकरण तेरावें

फ्रान्सची राणी

कार्डिनलचें पत्र गेल्यानंतर सुमारें आठ-पंधरा दिवसांनीं इंग्लंडहून त्याचें उत्तर आलें. त्यांत लिहिलें होतें—

" मीं पदकें मिळविलीं आहेत. पण पैशांच्या अभावीं मला लंडन सोडणें शक्य नाहीं. मला पांचशें पौंड पाठवून द्या. पैसे पोहोंचल्यानंतर चार-पांच दिवसांतच मी पॅरिसला उपस्थित होत आहें."

"फार उत्तम ! कार्डिनलशीं वैर पत्करल्याबद्दल राणीला पश्चात्ताप करण्याचा दिवस आतां निःसंशय लवकरच उजाडणार." कार्डिनल हर्षानें म्हणाला. तो एकदम राजाकडे गेला व म्हणाला, "महाराज, राणीसाहेबांना नृत्य किती प्रिय आहे हें आपणांस माहीत आहेच. त्यांना आनंदित करण्यासाठीं आपण एखादा नृत्याचा कार्यक्रम घडवून आणल्यास फारच उत्तम !"

"नृत्य ! मला तर नृत्य अगदींच अप्रिय आहे." राजा म्हणाला.

"वाऽ मग तर राणीसाहेबांना अधिकच आनंद होईल. त्यांच्या सन्मानार्थ तुम्हीं नृत्याचा कार्यक्रम घडवून आणण्यानें त्या अगदीं

सुप्रसन्नच होतील. तुम्हीं त्यांना वाढदिवसानिमित्त भेट म्हणूनच दिलेला रत्नहारही ह्या निमित्तानं गळ्यांत घालण्यास सांगा!"

"कांहीं अडचण नाहीं म्हणा, पण 'कार्यक्रम कोणत्या दिवशीं ठेवावा बरं?" कार्डिनलनें मनांतल्या मनांत गणित करून पाहिलें. "आंज सेप्टेंबरचा वीस दिनांक आहे. पैसे इंग्लंडला पाठविण्यास चार-पांच दिवस लागतील. पदकं इकडे येण्यास चार-पांच दिवस, दोन-तीन दिवस फार तर इकडे-तिकडे. म्हणजे ऑक्टोबर ३ हा दिवस ठरविण्यास कांहींच आडकाठी नाहीं" असें मनांत ठरविल्यानंतर तो मोठ्यानें म्हणाला, "तीन ऑक्टोबरला कार्यक्रम ठेवण्यास मला मुळींच अडचण दिसत नाहीं. आधीं एक दिवस वाटल्यास राणीसाहेबांच्या गळ्यांत रत्नहार कसा काय दिसतो तें पाहाण्यास हरकत नाहीं." कार्डिनलनें दोनदां रत्नहाराचा केलेला उल्लेख राजाच्या ध्यानांत आल्यावांचून राहिला नाहीं. तो मनाशींच म्हणाला, "कार्डिनल फिरून-फिरून रत्नहाराची गोष्ट काढतो आहे ह्यांत कांहीं तरी गोमं दिसते आहे. राणीला जाऊन आतांच त्याविषयीं सूचना करून ठेवावी हें बरं. म्हणजे आयत्या वेळीं गडबडींत विसरायला नको."

राजाकडून राणीला नृत्याची वार्ता कळतांच तिला मोठा आनंद झाला. पण त्या दिवशीं रत्नहार घालून येण्याची राजाची इच्छा ऐकतांच मात्र ती पांढरीफट्ट पडली. तिला चांगलाच धक्का बसला. "पण नाच आहे तरी केव्हां?" ती हळूच पुटपुटली. कार्डिनलचा कांही तरी डाव ह्या भानगडीच्या बुडाशीं असावा अशी शंका आतां राजास दाट आल्यानें त्यानें राणीस नक्की असा दिवस कोणताच सांगितला नाहीं. नुसतें तो एवढेंच म्हणाला, "आहे, लवकरच आहे. पण कार्डिनलला विचारूनच नक्की काय तें सांगतों."

राणीनें कार्डिनलच्या मनांतील दुष्ट हेतु तात्काळ ओळखला. राजाच्या मनांत आपल्यासंबंधीं विकल्प निर्माण करण्याचा डाव कार्डिनलनें अप्रतिम

टाकला आहे ह्याची तिला कल्पना आली. तरी पण ती म्हणाली, "कांहीं अडचण नाहीं. नृत्याला येत आहें."

"आपण त्या दिवशीं रत्नहार मात्र अवश्य घाला हं." राजा फिरून म्हणाला.

"कांहीं अडचण नाहीं." खचलेल्या अंतःकरणानें राणी म्हणाली.

राजा बाहेर पडतांच कोचावर धाडकन् अंग टाकून ती मुळु-मुळू रडूं लागली. आतां काय करावें हा तिच्यापुढें मोठाच प्रश्न होता. ड्यूक इंग्लंडला जाऊन केव्हांच परत गेला होता. इंग्लंडला जाऊन त्याच्याकडून तो रत्नहार परत आणण्याचें काम व्यवस्थितपणें पार पाडणारा विश्वासू मनुष्य राणीपाशीं नव्हता. आपल्याच सेवेंतील कोणातरी स्त्रीनें आपलें गुपित कार्डिनलच्या कानांवर घातलें असलें पाहिजे हें राणी ओळखून चुकली होती. पण ती स्त्री कोण असावी हें हुडकून काढणें अर्थातच कठीण होतें. तसेंच आतां पुढें काय करावें हा प्रश्न होता तें निराळेंच.

"राणीसाहेबांना माझी कांहीं मदत होण्यासारखी आहे का ?"

राणीनें प्रश्न विचारणाऱ्या व्यक्तीकडे वळून पाहिलें. ती बॉन्सिअबाई होती.

"तूं? मी तुझ्यावर विश्वास ठेवूं काय ?"

"बेशक! राणीसाहेबांसाठीं मी काय बरं करणार नाहीं?" तिचे शब्द ऐकून व मुद्रा पाहून राणीला तिच्याविषयीं गैरविश्वास धरवेना. बॉन्सिअबाई पुढें म्हणाली, "राणीसरकारनीं बकिंगहॅमच्या ड्यूकना दिलेला रत्नहार परत मिळवला पाहिजे असंच ना?"

"तूं सर्व ऐकलंस तर!" राणी हुंदके देत पुढें म्हणाली, "रत्नहार परत तर मिळवलाच पाहिजे, पण हें होणार कसं?"

"ड्यूकसाहेबांकडे कुणाला तरी पाठवलं पाहिजे."

"होय, पण एवढा विश्वासू मनुष्य आपणापाशीं कोण आहे ?"

" माझ्यावर विश्वास असेल तर असा विश्वासू मनुष्य मी राणीसाहेबांना मिळवून देऊं शकेन. त्याच्यापाशीं एक पत्र द्यावं. तो काम अगदीं नेमकं करील."

" पण तेंच पत्र शत्रूच्या हातीं लागल्यास सर्वनाशच होईल."

" ही गोष्ट होणार नाहीं. राणीसाहेबांनीं माझ्यावर विश्वास ठेवावा. मी तें पत्र अशाच माणसाच्या हातीं देईन कीं, तें तुमचं आहे ह्याची त्याला कल्पनाही येणार नाहीं आणि तो तें बिनचूक इंग्लंडला नेऊन पोचतं करील."

बॉन्सिअबाईचा हात राणीनें मोठ्या प्रेमानें दाबला.

" तूं एवढं काम केलंस तर माझे प्राण व मान वांचवायचं श्रेय तुला मिळेल." ती मोठ्या कृतज्ञतेनें म्हणाली. नंतर राणीनें पत्र लिहून स्वतःच्या मोहरेनें तें मोहरबंद करून बॉन्सिअबाईच्या हातीं दिलें. " तुला पैसेही लागतील नाहीं ? ही माझ्या भावानं मला दिलेली मौल्यवान् आंगठी घे व ती विकून येतील ते पैसे पत्र घेऊन जाणाऱ्या गृहस्थाला दे." राणी म्हणाली. राणीनें दिलेलें पत्र व आंगठी घेऊन बॉन्सिअबाई तात्काळ घरीं आली. तिच्या नवऱ्याची तुरुंगांतून नुकतीच मुक्तता झाली होती. राजवाड्यांतून आज तिलाही आकस्मिक मोकळीक मिळाल्यामुळें तिला सहजच आज नवऱ्याचीही गांठ घेतां आली. थोडा वेळ इकडल्या-तिकडल्या गोष्टी झाल्यानंतर बॉन्सिअबाईला एक गोष्ट कळून आली कीं, आपला पति कार्डिनलचा एकनिष्ठ भक्त झाला आहे. थोड्या-फार धमकीनें व लांच-लुचपतीनें मॉन्सिर बॉन्सिअला कार्डिनलनें पूर्ण बनवून टाकिलें होतें. रिचल्यूच्या विरुद्ध एक शब्दही उच्चारण्याची त्याची आतां छाती नव्हती. आपल्या बायकोची कोणतीही गुप्त गोष्ट कार्डिनलच्या कानांवर घालण्याची त्याची आतां तयारी झाली होती. इंग्लंडला जाण्यासाठीं एखादा माणूस

हुडकण्याच्या नादांत आपली बायको आहे एवढा सुगावा त्याला लागला मात्र, त्यानें तात्काळ कार्डिनलकडे धाव घेतली व ती वार्ता कळविली.

बॉन्सिअबाईला आपली चूक कळून आली. आपला पतिच आपला घात करावयाला सज्ज झालेला पाहून तिला रडूं कोसळलें. राणी आपणालाही इतरांप्रमाणें अप्रामाणिक समजणार ह्याचें तर तिला अत्यंत दुःख झालें. डार्टा वर तक्तपोशीला कान लावून हा सर्व संवाद ऐकत होता व सर्व पाहात होता. तो तात्काळ खालीं आला व बॉन्सिअबाईला म्हणाला, "बाई, तुम्ही मुळींच चिंता करूं नका. तुमच्या कामाची मला पूर्ण कल्पना आली आहे. मी तुमचा मित्र आहें. मी स्वतः लंडनला जाऊन आपलं काम उरकून येतों."

प्रकरण चौदावें

प्रवास

बॉन्सिअबाईच्या घरांतून बाहेर पडतांच डार्टा प्रथम मॉन्सिर द त्रिवेलच्या घराकडे आला. त्यानें स्वीकारलेल्या कामगिरीसाठीं त्याला पंधरा-एक दिवसांची सुटी घेणें प्राप्त होतें. त्रिवेलच्या द्वारें डेसार्टला सांगून सुटी मिळवून पॅरीस सोडणें हेंच सर्व दृष्टींनीं श्रेयस्कर होतें. सुटी मागतांना कदाचित् आपल्याला कारण सांगावें लागेल असें डार्टाला वाटलें होतें. पण डार्टा राणीच्या कांहीं गुप्त कामासाठीं जात आहे असें समजल्यानंतर त्रिवेलनें अधिक खोलांत शिरण्याचा मुळींच प्रयत्न केला नाहीं. उलट त्यानें मोठ्या अगत्यानें डार्टाच्या सुटीची व्यवस्था करून दिली.

"तूं एकटाच जात आहेस काय?" त्रिवेलनें विचारलें.

"होय महाराज." डार्टा म्हणाला.

"मग तुला लंडनला पोचण्याची आशाच नको. जहाजांत चढण्यापूर्वीच बहुधा तुझा मुडदा पाडण्याची व्यवस्था केल्यावांचून कार्डिनल राहाणार नाहीं. ह्या कामासाठीं चार माणसं तरी अवश्य पाहिजेत, म्हणजे एखादा तरी इष्ट स्थळापर्यंत जिवंत पोचायचा!" त्रिवेलनें तात्काळ डार्टाच्या सुटीबरोबरच ॲथा, पार्था व अरामी ह्यांच्याही सुटीची व्यवस्था आपणहून केली. चौघांनीं मिळून हें काम करावें ह्याच बुद्धीनें त्यानें ही

सोय केली व डार्टाच्या ती चांगलीच पथ्यावर पडली. त्रिवेलनें आपल्या तीन शिलेदारांना तशा अर्थाचीं पत्रें पाठवून कळविलें, तेव्हां न मागतां मिळालेली सुटी पाहून ते तीनही मित्र मोठ्या आश्चर्यांत पडले होते.

" माझी प्रकृति सुधारण्याकरितां थारेपालट करायला म्हणून मला सुटी देण्यांत आली आहे असं त्रिवेलच्या पत्रावरून दिसतं. " ॲाथा पार्थाला म्हणाला, " आणि तुला माझ्याबरोबर यायला मिळावं म्हणून दिली असेल. "

" मित्रहो, तसं कांहीं नाहीं. आपणां सर्वांना लंडनला जायचं आहे." डार्टा शांतपणानें म्हणाला.

" लंडनला ? आणि तिथें जाऊन आम्ही काय करणार ? " अरामी ओरडला.

" तें मात्र मी तुम्हांला सांगूं शकत नाहीं." डार्टा म्हणाला.

" हें राजेसाहेब किंवा राणीसाहेब ह्यांचं काम आहे ना ? बस्स, मग मी तुझ्या पाठोपाठ येण्यास तयार आहें. " ॲाथा म्हणाला.

ते चारही मित्र पहाटे दोनच्या सुमारास आपल्या नोकरांसह प्रवासास निघाले. सकाळीं आठच्या सुमारास त्यांनीं 'शांटली' पर्यंत ठेप मारली. आतां त्यांना चांगलीच भूक लागली असल्यानें न्याहरीसाठीं म्हणून त्यांनीं एका पथिकाश्रमाचा आश्रय केला. पथिकाश्रांत गिऱ्हाइकांची दाटी अशी मुळींच नव्हती. केवळ एकच माणूस न्याहरी करीत बसला होता. हवापाण्यासंबंधीं गप्पा मारीत साऱ्यांचें खाणेंपिणें मजेंत झालें. इतक्यांत ह्या चौघां मित्रांना घोडे सज्ज झाल्याची सूचना नोकरानें दिली. ते आपापल्या जागा सोडून उठणार तोंच तेथील तिऱ्हाईत प्रवाश्यानें पार्थाला कार्डिनलचें शुभ चिंतून आपल्यासह मद्याचा एक चषक घेण्याची विनंती केली.

" कांहीं बांधा नाहीं, पण मग तुम्हींसुद्धा माझ्यासह राजाचें शुभ चिंतून एक चषक घेतला पाहिजे" पार्था म्हणाला. वस्तुतः ही विनंती अगदींच सामान्य होती. पण तीमुळें तो गृहस्थ एकदम खवळला व कार्डिनलव्यतिरिक्त आपण कोणाचीच सत्ता जुमानीत नसल्याचें आरडूनओरडून सांगूं लागला. हें भांडण पेटवून कालापव्यय करणें शिलेदारांना सोईचें नसल्यानें त्यांनीं काढता पाय घेण्याचें ठरविलें. पण तो मनुष्य कसला खट! त्यानें तरवार काढून पार्थाला द्वंद्वाचें आव्हान दिलेंच.

" मूर्खा, नको होतं तेंच नेमकं केलंस, आतां माघार घेऊं नकोस. आम्ही पुढं होतों. तुझ्या द्वंद्वाचा निकाल लावून ये व आम्हांला गांठ." ऑथा हळूच म्हणाला व पार्थाला आणि त्याच्या नोकराला मागें ठेवून तिघां मित्रांनीं आपला प्रवास पुढें चालू केला.

बरेंच अंतर चालल्यानंतर एके ठिकाणीं सडक दुरुस्त करण्याचें काम चालू असल्याचें त्यांना दिसलें. दुरुस्त म्हणण्यापेक्षां नादुरुस्त म्हणणेंच अधिक श्रेयस्कर. कारण कामकरी लोक सडकेंत खड्डे काढून चिखलानें भरीत होते. ही काय दुरुस्ती म्हणायची? अरामीचे कपडे माती उडून चांगलेच राड झाले. त्याच्यासारख्या टापटिपीच्या मनुष्याला हें सहन होणार थोडेंच! त्यानें कामकऱ्यांना जरा दमदाटी केली. ऑथानें त्याला आवरण्याचा पुष्कळ प्रयत्न केला. ह्यांतून कांहीं तंटा निर्माण होऊं नये म्हणून त्यानें पराकाष्ठा केली, पण आतां उपयोग होण्याजोगा नव्हता. ते कामकरी जणूं निमित्ताचीच वाट पाहात होते! त्यांनीं ह्या प्रवाश्यांची पुरेपूर कुचेष्टा तर केलीच, पण एकानें त्यांच्यावर बंदुकही झाडली. अरामीला गोळी ओझरती लागून जखम झाली. पण आतां थांबण्यांत अर्थ नव्हता. डार्टानें निकड लावून सर्वांना घोडे दामटण्यास सांगितलें. वेळ अगदीं थोडा होता. वाटेंत एक खेडें लागलें तेथें अरामीला ठेवण्यावांचून गत्यंतरच

नव्हतें. त्याला चांगलाच अशक्तपणा आला होता. अरामीला व त्याच्या नोकराला तेथेंच ठेवून बाकीच्यांनीं प्रवास पुढें चालू केला. फार जलद प्रवास करून मध्यरात्रीच्या सुमारास त्यांनीं 'अमीन्स' गांठलें.

ते ज्या पथिकाश्रमांत आले त्याचा धनी फारच नम्र व अगत्यशील माणूस दिसला. पथिकाश्रमाच्या दोन कोपऱ्यांतील दोन सुंदर व आरामशीर स्वतंत्र खोल्या ह्या दोन मित्रांना देण्याचें त्यानें मान्य केलें. पण ऑथा व डार्टा ह्यांना विभक्त राहणें संमत नसल्यानें त्यांनीं दोघांनीं बाहेर पडवींतच पथारी पसरण्याचें ठरविलें. "ह्या लेकाच्याचें अगत्य जरा न्यारें दिसतें." डार्टा ऑथाला हळूच म्हणाला. ऑथाचा नोकर 'ग्रीमाँ' तबेल्यांत घोड्यांच्या जवळ निजला व डार्टाचा नोकर प्लॅंशे पडवीच्या दारांतच पहुडला. आपल्या धन्यावर पाहरा करण्याचाच जणूं त्याचा विचार होता.

भल्या पहाटे तबेल्यांत एकदम कांहीं तरी दंगा उसळला. तबेल्यांतील पथिकाश्रमाच्या नोकरानें ग्रीमाँ व घोडे ह्यांना यथास्थित झोडपून काढलें होतें. ग्रीमाँला झीट आली होती व घोडे प्रवासास निरुपयोगी झाले होते. प्लॅंशेनें पळत जाऊन हा सर्व प्रकार पाहिला व धन्याला वार्ता दिली. ऑथा व डार्टा ह्यांना एकामागून एक येणाऱ्या ह्या संकटांचा मोठा अचंबा वाटला व ह्याच्या बुडाशीं कार्डिनलचें कारस्थान असावें अशीही दाट शंका आली. आणि त्यांची ही शंका लवकरच खरीही ठरली. ऑथा पैसे भागविण्यासाठीं म्हणून पथिकाश्रमाच्या धन्याकडे जातांच त्यानें प्रत्येक नाणें बारकाईनें खालीं-वर करून बराच वेळ पाहिलें व शेवटीं त्यांतील बरींच नाणीं खोटीं असल्याची ग्वाही दिली. प्रत्येक नाणें खरें असल्याची ऑथाची खात्री होती. पण पथिकाश्रमाच्या धन्याची समजूत पडण्याचें चिन्ह दिसेना. खोटीं नाणीं चालविण्याचा प्रयत्न केल्याबद्दल तो ऑथाला पकडण्याची धमकी देऊं लागला. इतक्यांत चार नखशिखान्त सशस्त्र लोक आंत आले व त्यांनीं ऑथाला गराडा दिला.

ॲथाला आपल्यावरील बिकट प्रसंगाची कल्पना येतांच त्यानें ओरडून डार्टाला पळ काढण्याची सूचना दिली. "डार्टा, दगा, पळ." तो मोठ्यानें ओरडला. डार्टा मोठा चाणाक्ष होता. त्यानें तात्काळ फ्लँशेला घेऊन दारांतच उभ्या असलेल्या घोड्यांवर मांड टाकली व इतक्या झटक्यानें टांच दिली कीं घोडे दौडत सुटले. कॅलेच्या बाहेर येऊन पोहोंचेपर्यंत घोड्यांच्या तोंडाला फेस आला होता. त्या प्राण्यांनीं भूमीवर अंग टाकतांच डार्टा व फ्लँशे दोघेही चालतच बंदराकडे निघाले. त्यांच्या जरा पुढेंच प्रवासानें शिणलेला एक गृहस्थ व त्याचा नोकर चालला होता. डार्टा व फ्लँशे ह्या दोघांनीं घाईनें ह्या दुकलीला गांठलें. बंदरांत उभ्या असलेल्या जहाजाच्या कप्तानाला तो नवा गृहस्थ आपल्याला व आपल्या नोकराला इंग्लंडला जाण्यासाठीं त्याच्या जहाजावर जागा देण्यासाठीं विनवीत असतां डार्टानें ऐकलें. इंग्लिशखाडी ओलांडून ही धनी-नोकरांची जोडी इंग्लंडला चालली होती.

"ही गोष्ट इतकी सोपी नाहीं." जहाजाचा कप्तान सांगत होता. "आज सकाळींच कार्डिनलची विशेष आज्ञा आली आहे. त्याच्या परवानगीवांचून कोणालाच जहाजांत बसून आतां इंग्लंडला जातां येणार नाहीं."

"माझ्याजवळ तशी परवानगी आहे, ही पाहा." असें म्हणून त्या गृहस्थानें आपल्या खिशांतून एक कागदाची सुरळी बाहेर काढली.

"मग आतां असं करा. त्या टेकडीच्या पायथ्याशीं बंदराधिकाऱ्याचा बंगला आहे, तिथं जाऊन तुमच्या ह्या परवान्यावर मान्यतेची सही आणा. म्हणजे मग मी आपल्याला माझ्या जहाजावरून इंग्लंडला नेऊन सोडतों." कप्तान म्हणाला.

"कांहीं हरकत नाहीं" असें म्हणून तो गृहस्थ आपल्या नोकरासह बंदराधिकाऱ्याच्या घराकडे जाण्यास निघाला.

डार्टा व प्लँशे ह्या दोघांनीं हळूच त्यांचा पाठलाग चालू केला व एका झाडीच्या जागीं त्यांना गांठलेंच. त्यांच्यापुढें धावत जाऊन डार्टा म्हणाला, "काय महाशय, बंदराधिकाऱ्याकडे चाललां आहांत वाटतं? मीही कांहीं कामासाठीं तिकडेच जातों आहें. आपण मगच या, माझं काम महत्त्वाचं व खाजगी आहे."

"छे, छे! मला आधीं जाणंच भाग आहे. उद्यां दुपारच्या आंत मला लंडनला पोचायचं आहे. जहाज सज्ज आहे. माझ्याकडून खोटी होऊन चालणार नाहीं."

"मला पण उद्यांच लंडनला जायचं आहे. माझ्यापेक्षां तुमचं काम खचित महत्त्वाचं नाहीं. मीच आधीं जाणार."

" भल्या गृहस्था, तुझा भांडण उकरून काढण्याचा उद्देश दिसतो. "
तो गृहस्थ संतापानें म्हणाला, " तुला पाहिजे तरी काय ? "

" इंग्लंडला जाण्यासाठीं तुमच्याजवळ असलेला परवाना मला पाहिजे आहे. मजजवळ तो नसल्यानं मला त्याची फार आवश्यकता आहे. "

" झक् मारतोस तूं ! लुबीन, माझं पिस्तूल आण पाहूं. " तो गृहस्थ आपल्या नोकराकडे पाहून ओरडला.

" प्लँशे, त्या पोराला संभाळ. मी ह्याचं पाहतों काय तें. " डार्टा ओरडला. प्लँशेनें लुबीनवर झडप घालून त्याला केव्हांच लोळविलें. इकडे डार्टानें त्याच्या धन्याचे तीन-तेरा केले. तरवारीच्या फटकाऱ्यानें त्याला

घायाळ करून त्यानें भुईवर लोळविलें व त्याच्याजवळचा परवाना काढून घेतला. नोकराची व धन्याची चांगली मोटली बांधून त्यानें बंदराधिकाऱ्याच्या घराचा रस्ता धरिला. परवान्यावर ‘ काऊंत द वार्देस ’ असें नांव होतें. अर्थात् बंदराधिकाऱ्याला डार्टानें तो गृहस्थ आपणच असल्याचें सांगितल्यास आश्चर्य नाहीं.

“ कार्डिनलच्या सहीचा परवाना आपणापाशीं आहे काय ? ” अधिकाऱ्यानें विचारलें.

“ होय, हा काय ? ” डार्टा डाका घालून मिळालेला परवाना पुढें करून म्हणाला.

“ कोणी तरी मनुष्य इंग्लंडला जाण्याच्या उद्योगांत असावा, त्याला थांबविण्याचा कार्डिनलचा बेत दिसत आहे. ”

“डार्टा नांवाचा गृहस्थ लंडनला जाण्यासाठीं आपल्या मित्रासह पॅरिसहून निघाला आहे, त्यालाच अडकविण्याचा कार्डिनलचा विचार आहे. ” डार्टानें निर्विकार मुद्रेनें खुलासा केला.

“ तुम्हांला डार्टा कोण माहीत आहे ? त्याचें वर्णन तुम्ही करूं शकाल ?” अधिकाऱ्यानें विचारलें.

“ हो. ” डार्टा बेधडकपणें म्हणाला आणि त्यानें ‘ खुशाल जंगलांत बेशुद्ध पडलेल्या ‘ काऊंत द वार्देस ’ चें वर्णन झोंकून दिलें.

“ त्याच्याबरोबर आणखी कोण आहे ? ”

“ लुबीन नांवाचा त्याचा नोकर ! ” डार्टानें चक्क सांगितलें.

“ ठीक ! आम्ही ह्या जोडीवर बारीक लक्ष ठेवूं व त्यांना पकडून बंदोबस्तानें कार्डिनलकडे पॅरिसला पाठवून देऊं. ” अधिकारी म्हणाला व त्यानें सही करून परवाना परत डार्टाच्या हातीं दिला.

"आभारी आहें, महाराज." परवाना खिशांत कोंबीत डार्टा म्हणाला.

डार्टानें प्लँशेसह बंदराकडे धाव घेतली. जहाज बंदरांत सज्ज होऊन उभेंच होतें.

"बंदराधिकाऱ्याची सही घेऊन हा परवाना आणला आहे." डार्टा जहाजाच्या कप्तानाला परवाना दाखवीत म्हणाला.

"ठीक आहे." कप्तान तें पाहून उद्गारला.

"मग आतां झालीच ना वेळ सुटायची ?" डार्टानें विचारलें.

"आणखी एक गृहस्थ येणार होते." कप्तान म्हणाला.

"त्यांनीं आज येण्याचा बेत रहित केला आहे. हे माझे व माझ्या नोकराचे भाड्याचे पैसे." डार्टा त्याच्या हातीं पैसे कोंबीत घाईनें म्हणाला.

"अच्छा, चढा जहाजावर. मलाही आतां विलंब करण्यास सवड नाहीं. लगेच सोडतोंच जहाज."

दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं दहाच्या सुमारास डार्टा आणि प्लँशे लंडनमध्यें येऊन सुखरूप पोहोंचले.

प्रकरण पंधरावें

फिरून बकिंगहॅमचा ड्यूक

डार्टा लंडनमध्यें ह्यापूर्वी कधींच आला नव्हता व त्याला इंग्लिश भाषेचा गंधही नव्हता. त्यानें एका कागदाच्या कपट्यावर बकिंगहॅमच्या ड्यूकचें नांव लिहिलें व तो कपटा त्यानें ज्याला त्याला दाखविण्यास प्रारंभ केला. शेवटीं एकानें त्याला बकिंगहॅमच्या ड्यकचा प्रासाद दाखविला. पण दुर्दैव त्याचें, ड्यूक इंग्लंडच्या राजाबरोबर मृगयेसाठीं म्हणून विंडसरला गेला होता. बकिंगहॅमच्या ड्यूकचा हुजऱ्या उत्तम फ्रेंच बोलणारा होता. डार्टाचा एकंदर वृत्तान्त ऐकून व त्याच्या कामाचें महत्त्व जाणून त्यानें स्वतः डार्टाला आपल्या धन्याकडे नेऊन सोडण्याची कामगिरी पत्करली. त्यानें उत्तमपैकीं तीन घोडे निवडले व थोड्याच वेळांत डार्टा, प्लँशे व तो हुजऱ्या मृगयेच्या जागीं येऊन पोहोंचले. " धनीसाहेबांना कोण आलं आहे म्हणून वर्दी देऊं ? " हुजऱ्यानें डार्टाला विचारिलें.

" तुमच्याशीं पॅरिसमध्यें भांडण उकरून काढलेलें गृहस्थ आले आहेत म्हणून सांगा. " डार्टा म्हणाला.

ड्यूक येतांच प्रथम त्यानें विचारलें, " राणी ठीक आहे ना ? "

" नाहीं. त्या कांहींतरी संकटांत आहेत. त्यांनीं तुम्हांला एक पत्र दिलं आहे. " डार्टा चिंतातुर स्वरांत म्हणाला.

ड्यूकनें कांपऱ्या हातांनींच पत्र फोडलें. "पॅट्रिक," ड्यूक ओरडून आपल्या हुजऱ्यास म्हणाला, "राजेसाहेबांना म्हणावं, मी अत्यंत निकडीच्या कामासाठीं लंडनला जात आहें. क्षमा असावी त्याबद्दल. मॉन्सिर डार्टा, चला, आपणांस घाईच केली पाहिजे." थोड्याच वेळांत ड्यूक व डार्टा लंडनच्या दिशेनें दौडत निघाले.

घरीं पोहोंचतांच ड्यूकनें डार्टाला आपल्या गुप्त खोलींत नेलें. तेथें समोरच भिंतीवर फ्रान्सच्या ॲन राणीचें भलें मोठें चित्र लाविलेलें होतें. खोलींत उंची सामान-सुमानाची नुसती रेलचेल झाली होती. ॲनचें चित्र इतकें हुबेहुब होतें कीं डार्टाला ती स्वतःच खोलींत असल्याचा क्षणभर भास झाला. त्या चित्राखालींच टेबलावर असलेली एक छोटी सुंदर पेटी बकिंगहॅमनें घेतली व तीमधून रत्नपदकांची एक तेजस्वी माळ बाहेर काढली. पदकांवरील हिरे लखलख करीत होते.

"हा रत्नहार इथं आहे." ड्यूक म्हणाला, "राणीनं एकदां तो मला भेट दिला व मीं जिवापलीकडे जतन केला. तिला तो आतां परत पाहिजे आहे तर तो परत करणं माझं काम आहे." ड्यूकनें मोठ्या प्रेमानें तो हार हातीं घेऊन निरखला आणि त्याच्या तोंडांतून एक अस्फुट किंकाळी बाहेर पडली.

ड्यूकला भीतीनें पांढराफट पडलेला पाहून डार्टानें हळूच विचारलें, "काय झालं महाराज?"

"ह्यांतलीं दोन पदकं दिसत नाहींत. मीं हार आणला त्या वेळीं बारा पदकं होतीं, आतां दहाच दिसत आहेत." ड्यूक ओरडला.

"हीं पदकं हरवलीं, का चोरीला गेलीं? आपणांला काय वाटतं."

"निश्चितपणं तीं चोरीलाच गेलीं असलीं पाहिजेत. कात्रीनं कुणीं तरी तीं कापून घेतलेलीं दिसतात आणि निःसंशय कार्डिनलचंच हें

कारस्थान!" ड्यूक उत्तरला, "आठवड्यापूर्वी विंडसरला राजेसाहेबांनीं नृत्याचा कार्यक्रम केला होता, त्या वेळीं ही रत्नमाला मीं घातली होती. 'कौंतेस द विंटर'नें त्या दिवशीं निष्कारण बोलाचाली करून माझ्याशीं तंटा निर्माण केला. ही बया कार्डिनलची हेर आहे व ती फ्रान्समध्यें स्वतःला 'मिलडी' म्हणवून घेत असते. तिचंच हें काम!"

"ह्या कार्डिनलला जगांत सारीकडे हेर मिळतात तरी कसे कोण जाणे!" डार्टा आश्चर्यानें उद्गारला.

"महाभयंकर प्राणी आहे तो! बरं, आपल्याकडील नृत्याचा कार्यक्रम आहे तरी केव्हां?"

"येत्या सोमवारीं."

"अद्याप पांच दिवस आहेत. बहुधा तेवढ्यांत कांहींतरी व्यवस्था करतां येईल." असें म्हणून ड्यूकनें एकामागून एक आज्ञा सोडण्यास आरंभ केला.

आपला रत्नपारख्या व चिटणीस ह्यांना ड्यूकनें तात्काळ बोलावून घेतलें. ते दोघे येतांच ह्यापुढें इंग्लंडच्या कोणत्याही बंदरांतून कोणतेंही जहाज परवानगीवांचून बाहेर पडूं देऊं नये अशाविषयीं त्यानें आज्ञा सोडून सर्व व्यवस्था जातीनें केली. रत्नपारखी व कारागीर येतांच त्यानें त्यांना छत्तीस तासांत उरलेल्या दहा पदकांत बसणारी तंतोतंत तशींच आणखी दोन पदकें बसविण्याची आज्ञा केली.

"महाराज, हें कसं जमणार?" ते कारागीर म्हणूं लागले.

"कसं-बिसं मी जणत नाहीं." ड्यूकनें खडसावलें. "आपली हत्यारं-पात्यारं व हिरे घेऊन येऊन हें काम इथं बसून पुरं करा, त्यावांचून सुटका नाहीं हें ठाम समजा!"

कारागिरांना आतां चुकारपणा करणेंच शक्य नव्हतें.

ही सर्व व्यवस्था झाल्यानंतर बकिंगहॅम डार्टाला म्हणाला, "तरुण मनुष्या, तूं माझ्यासाठीं व फ्रान्सच्या राणीसाठीं केलेल्या ह्या कामगिरीबद्दल मी तुला काय बक्षिस देऊं?"

डार्टा लाजेनें लाल झाला. तो विनयानें म्हणाला, "फ्रान्सच्या राणीसाहेबांचा मी नोकर आहें. माझं कर्तव्य मीं केलं त्यांत बक्षिसांचा प्रश्नच संभवत नाहीं."

"स्कॉटसारखा स्वाभिमानी अशी आमच्याकडे म्हण आहे." ड्यूक पुटपुटला.

"गॅस्कनसारखा स्वाभिमानी असं आम्ही म्हणतों." डार्टा उत्तरला.

ड्यूक त्याला पुढें म्हणाला, "तूं ज्या वेळीं फ्रान्सला पोचशील, त्या वेळीं सेंट व्हेलरी बंदरांतील छोट्या पथिकाश्रमांत जा. तेथील धन्याला 'पुढें' हा परवलीचा शब्द तूं सांगतांच तो उत्तम घोडा देईल व पुढें कोणत्या मार्गानें जायचं तें सांगेल. पॅरिसपर्यंत अशा चार पथिकाश्रमांत तुला थांबावं लागेल व प्रत्येक ठिकाणीं तुला नवा घोडा मिळेल. प्रत्येक ठिकाणीं तूं आपला पॅरिसचा पत्ता ठेवीत गेलास तर मागहून हे चारी घोडे तुझ्या बिन्हाडीं आणून पोचविले जातील. तूं कितीही स्वाभिमानी असलास तरी ह्या देणगीचा अव्हेर तूं करणार नाहींस अशी आशा आहे. निदान तुझ्या मित्रांना तरी ते उपयोगी पडतील."

"मी ह्या देणगीचा अवश्य स्वीकार करतों" डार्टा म्हणाला. "तुमच्या ह्या देणगीचा आम्हांला अत्यंत उपयोग होईल."

छत्तीस तासांत कारागिरांनीं आपली कामगिरी अप्रतिम रीतीनें पुरी केली व थोड्याच वेळांत डार्टा फिरून परत पॅरिसच्या प्रवासाला लागला. ड्यूकनें त्याच्यासाठीं सज्ज ठेविलेल्या छोट्या जहाजावर तो चढला.

पण चढत असतांनाच बंदरांत नांगर टाकून उभ्या असलेल्या एका गलबतावर त्याला एक स्त्री दिसली. मिअंग येथें त्याच्या शत्रूशीं गाडींतून बोलतांना त्यानें पाहिलेली तीच ही स्त्री. तिला त्या गृहस्थानें 'मिलडी' म्हणून संबोधतांनाही डार्टनें ऐकिलें होतें. त्या स्त्रीनें आपणाला बहुधा पाहिलें असावें अशी डार्टाला शंका आलीच.

ड्यूकनें सांगितलेल्या मार्गानें शेवटीं एकदां डार्टा सेंट व्हेलरीला उतरल्यापासून बारा तासांनीं पॅरिसला येऊन पोहोंचला.

प्रकरण सोळावें

नृत्य

दुसऱ्या दिवशीं राजानें ठरविलेल्या नृत्याच्या कार्यक्रमाव्यतिरिक्त पॅरिस-मध्यें जनतेला दुसरा विषय नाहीं हें डार्टाला कळून आलें. लोक मोठे आनंदांत होते. नृत्याच्या कार्यक्रमाची सिद्धता झपाट्यानें चालू होती. राजाराणी जातीनें भाग घेणार असल्यानें जनतेचा उत्साह दुणावला होता. त्या दिवशीं संध्याकाळीं प्रथम राजाच्या आवडत्या नृत्यानें कार्यक्रमाला प्रारंभ होणार होता व राणी स्वत: त्यांत भाग घेणार होती. नगरभवनांत नृत्यासाठीं स्वतंत्र मंडप उभारण्याचें काम रात्रंदिवस चालू होतें. कपडे पालटण्यासाठीं अनेक स्वतंत्र खोल्या करण्यांत आल्या होत्या.

नृत्याच्या दिवशीं सकाळपासून नृत्यमंडपाबाहेर व आंत मान्सिर डेसार्टचें स्वतंत्र संरक्षक दल कडक पाहरा करीत होतें. सायंकाळीं सहा वाजल्या-पासून निमंत्रित पाहुण्यांच्या आगमनाला सुरवात झाली; पण स्वत: राजा येईपर्यंत मध्यरात्र झाली. लोकांनीं एकच दंगल करून मोठ्या हर्षभरानें राजाचें स्वागत केलें. मुख्याधिकाऱ्यानें सामोरें जाऊन राजाचें मोठ्या आदरानें स्वागत केलें; पण राजाची चर्या कांहीं ठीक दिसली नाहीं. तो किंचित् श्रमल्यागत, चिडल्यागत दिसत होता. आंत येतांच त्यानें फार उशीर झाल्याबद्दल खेद व्यक्त केला व कार्डिनलनें अकरा

वाजेपर्यंत राजकीय गोष्टींचा खल करून अडकवून ठेविल्यामुळें हा उशीर झाला असाही खुलासा केला. नंतर नृत्याला योग्य असा वेष करण्यासाठीं राजा एका खोलींत निघून गेला.

सुमारें अर्ध्या तासानें राणी आली. तिची चर्याही किंचित् त्रासलेली व उदासीनच दिसत होती. राणी आंत येतांच एका सज्जाचा पडदा दूर केला गेला. तेथें कार्डिनल स्पॅनिश सरदाराच्या वेषांत बसलेला दिसून आला. त्याची चर्याही किंचित् उतरलेली होती, पण तो राणीकडे निरखून पाहत होता. राणीच्या गळ्यांत रत्नहार नाहीं हें त्याच्या लक्षांत येतांच त्याच्या तोंडावर दुष्ट स्मिताची एक लहर येऊन गेली. आतां तात्काळ राजाच्या कानांवर ही गोष्ट घालण्यास प्रत्यवाय नाहीं असा विचार त्याच्या डोक्यांत आला.

कपडे पालटण्यास खोलीकडे जाण्यापूर्वी राणी तेथें जमलेल्या अधिकाऱ्याशीं व त्यांच्या स्त्रियांशीं बोलत उभी होती. जणूं कांहीं कालहरण करण्याचाच ती प्रयत्न करीत होती; पण इतक्यांत क्रोधानें लाल झालेला राजा लांब-लांब पावलें टाकीत एकदम तिकडे आला.

"रत्नमाला परिधान करण्याची मीं स्पष्ट आज्ञा केली असतांना ती अमान्य करण्याचं तुम्हांला कारण काय?" तो एकदम क्रोधानें गरजला.

"महाराज," राणी अडखळत म्हणाली, "अशा प्रचंड समारंभांत कदाचित् तो हरवेल अशी मला भीति वाटली."

"चुकीची समजूत आहे. हेतुपूर्वक दिलेला अलंकार अशा प्रसंगीं घालण्यासाठीं असतो; पेटींत जपून ठेवण्यासाठीं नाहीं." राजा कडाडला.

राजाच्या ह्या चमत्कारिक क्रोधाचें सार्वजनिक प्रदर्शन पाहून सर्वच स्त्री-पुरुष आश्चर्यानें गांगरून गेले. खरें कारण त्यांना कांहींच माहीत नसल्यानें त्यांना ह्या प्रकाराचा अर्थच कळेना. राजा-राणीपासून सर्वजण

हळूहळू दूर सरकूं लागले. ह्याच्या बुडाशीं असलेलें कार्डिनलचें कारस्थान कोणाच्याच ध्यानांत आलें नाहीं.

" आपली इच्छाच असेल महाराज, तर राजवाड्याकडे कुणी तरी मनुष्य पाठवून तो रत्नहार आणण्याची मी व्यवस्था करतें. " राणीचे हे शब्द सर्वांच्या कानीं आले.

" तात्काळ व्यवस्था करा. नृत्य लवकरच सुरू होईल. " राजा म्हणाला. एवढें संभाषण होऊन राजा-राणी कपडे पालटण्यासाठीं आपापल्या खोल्यांकडे निघून गेलीं.

लुई नृत्याच्या वेषानिशीं बाहेर येतांच कार्डिनलनें त्याच्याकडे धांव घेतली व त्याच्या हातीं एक छोटीशी पेटी दिली; राजानें पेटी उघडून पाहिली तों काय! रत्नहारापैकीं हिरेजडित दोन पदकें!

" ह्याचा अर्थ काय ? " त्यानें आश्चर्यानें विचारिलें.

" ह्याचा अर्थ एवढाच कीं राणीसाहेबांपाशीं बहुधा आपण दिलेली रत्नमाला असणार नाहीं ; असलीच तर तींत दहाच पदकें असणार. मग आपणच त्यांना दोन पदकें कशीं चोरीला गेलीं ह्याचा उलगडा विचारा, म्हणजेच झाला तर कांहीं खुलासा होईल." कार्डिनल मिस्किलपणें म्हणाला.

राजा बुचकळ्यांत पडला. पण नृत्याचा खोळंबा करून ही चौकशी करीत बसणें अप्रशस्त दिसेल म्हणून त्यानें नृत्यास आरंभ केला. राणीच्या अप्रतिम सौंदर्यानें सारा जनसंमर्द भारला गेला होता, मंत्रमुग्ध झाला होता. तिच्या लावण्यानें मूढ बनलेला समाज तिच्यावर स्तुति-सुमनांचा वर्षाव करीत होता. एखाद्या शिकाऱ्याप्रमाणें तिनें करड्या रंगाचा वेष केला असून निळ्या साटनीची त्यावर कुसर होती. डोक्यावरील टोपींत सुंदर निळीं पिसें डोलत होतीं. खांद्यावरून रुळणाऱ्या रत्नमालेच्या पदकांवरील हिरे दीपप्रकाशांत चम् चम् करीत होते. सर्व समुदायांत राणीइतकी लावण्यवती स्त्री दुसरी नाहीं ह्याविषयीं सर्वांचें एकमत झालें होतें.

राणीच्या गळ्यांतील रत्नहार पाहतांच राजाची कळी जरा खुलली. त्याच्या मनावर कार्डिनलनें आणिलेलें दडपण पुष्कळसें दूर झालें. कार्डिनलच्या तंगड्या त्याच्याच गळ्यांत आल्याचें पाहून त्याला अत्यंत समाधान वाटलें. प्रश्न आतां एवढाच होता कीं पदकें दहा आहेत कीं बारा आहेत ? नृत्य सुमारें तासभर चालू होतें व त्यामुळें राजाला इच्छा असूनहि पदकें मोजण्याची संधि मिळाली नाहीं. नृत्य संपतांच मात्र लागलीच त्यानें राणीकडे धांव घेतली आणि म्हटलें, " माझ्या म्हणण्याला मान देऊन तुम्हीं रत्नमाला धारण केलीत हें फार छान झालं, पण त्यांतील दोन पदकं मात्र आपण हरवलीं आहेत तीं ह्या प्रसंगानें फिरून मी आपणांस भेट देतों. " राजानें एवढें बोलून कार्डिनलनें दिलेलीं दोन पदकें राणीच्या हातीं दिलीं.

तोंडावर आणतां येईल तितका आश्चर्याचा भाव आणून राणी म्हणाली, " बा ऽ मजकडे तर बारा पदकांचा हार आहे. आपल्या ह्या नव्या देणगीनें तीं आतां चौदा होतील. "

राजानें राणीच्या गळ्यांतील रत्नहाराचीं पदकें मोजून पाहिलीं तीं बारा होतीं.

" कार्डिनल रिचल्यू ," तो संतापानें ओरडला, " हा काय प्रकार आहे ? " कार्डिनल आपली तिरपीट शक्य तों झांकून मोठ्या विनयानें म्हणाला, " महाराज, मला राणीसाहेबांना दोन रत्नपदकं भेट म्हणून देण्याची मनीषा होती. तीं प्रत्यक्ष त्यांना देणं मला प्रशस्त वाटलं नाहीं म्हणून ह्या मार्गाचा अवलंब करावा लागला. ह्याबद्दल क्षमा असावी. "

कार्डिनल धडधडीत खोटें बोलत आहे हें राणी पूर्ण ओळखून होती. पण लटकेंच स्मित करून ती म्हणाली, " आपल्या दोन पदकांचा मी अत्यंत आदरानें स्वीकार करतें. राजेसाहेबांना सबंध रत्नमालेला घावं

लागलं नसेल इतकं भारी मोल ह्या दोन पदकांना आपणाला द्यावं लागलं असेल ह्याची मला कल्पना आहे." कार्डिनलचा राणीच्या ह्या टोमण्यानें चांगलाच जळफळाट झाला, पण राणीशेजारीं उभा असलेल्या डार्टावांचून कोणाच्याच लक्षांत तो येणें शक्य नव्हतें.

बॉन्सिअबाईच्या मित्राचे, म्हणजे डार्टाचे आपणावर किती अगणित उपकार झाले आहेत हें राणी विसरणें शक्य नव्हतें. डार्टामुळें आज तिची अब्रू वांचली होती व कार्डिनलचें कारस्थान त्याच्याच अंगाशीं आलें होतें. नृत्य आटोपतांच तिनें डार्टाला गुप्तपणें घेऊन येण्यासाठीं बॉन्सिअ-बाईची पाठवणी केली.

बॉन्सिअबाईनें अत्यंत गुप्तपणानें एका चोरमार्गानें डार्टाला एका गुप्त अंधाऱ्या खोलींत आणून सोडिलें. तेथील अंधाराशीं डार्टाचे डोळे जरा सरावतात न सरावतात तोंच तेथील एक मखमली पडदा किंचित् हलतांना त्याला दिसला. डार्टा निश्चल उभा होता. थोडयाच वेळांत पडद्यामागून एक सुंदर गौरवर्ण हात पुढें आला. तो राणीचा आहे हें ओळखण्यास डार्टाला मुळींच विलंब लागला नाहीं. त्यानें आदरानें गुडघे टेकून त्या नाजूक हाताचें चुंबन घेतलें. तो नाजूक हात आला तसाच हळूच पडद्याआड दिसेनासा झाला. पण जातांना त्यानें एक सुंदर मौल्यवान् आंगठी डार्टाच्या हातांत टाकिली. संरक्षक दलांतील ह्या नवीन प्रामाणिक सेवकाला राणीनें स्वतंत्र देणगी दिली. डार्टाला अपरिमित आनंद झाला.

कार्डिनलनें पदकें मिळविलीं त्या अर्थी मिलडीं पॅरिसमध्यें आली आहे, हें डार्टाला कळून चुकलें. प्रवासांत वाटेंत गळलेले त्याचे स्नेही एव्हांना परत आले होते. सर्वांनीं मिळून मिलडीला इंग्लंडच्या वाटेवर असतांच गांठलें. तिनें पुष्कळ मयावया करून पाहिलें, पण आतांपर्यंत तिनें केलेल्या कुटिल कारस्थानांची मालिका इतकी मोठी निघाली कीं तिला चांडाळाकरवीं देहान्त प्रायश्चित्त देण्यास ह्या चौघा बहादुरांनीं

कमी केलें नाहीं. मिलडीचा व कार्डिनलचा दुसरा हस्तक जो रोशफोर, म्हणजे डार्टाचा मिअंग प्रकरणांतील शत्रु तोही लवकरच त्या चौकडीच्या हातीं लागला. पण त्याच्या प्राणांवर आलेलें शेपटावरच निभावलें.

डार्टाची शिलेदार-पथकांत नेमणूक झाल्याची राजेसाहेबांची विशेष आज्ञा थोडयाच दिवसांत डार्टाच्या हातीं पडली.

संपली डार्टाची कथा येथेंच.

बाल - कुमार वाचकांसाठी पुस्तकेच पुस्तके

छोट्यांसाठी मोठ्या टाइपाची सचित्र पुस्तके

बालपंचतंत्र १ ते ५, त्र्यं. पु. थोरात ※ छान गोष्टी १ ते ७, मालतीबाई दांडेकर गोष्टींचा तास १ ते ११, भा. म. वैद्य ※ बाल कल्पना रम्यकथा १ ते ३, बाललेखक मनोरंजक नीतिपाठ १ ते ४, ग. म. वैद्य ※ नवलकथा १ ते ९, 'गो. वि. रानडे बाल हितोपदेश, मनोहर ※ सुरस गोष्टी, ग. म. वैद्य ※ मौजेच्या गोष्टी, ग. म. वैद्य

कुमारांसाठी मनोरंजक व बोधप्रद पुस्तके

मनोरंजक सुबोध गोष्टी १ ते ६, डॉ. पाटणकर ※ सदाशिव शेलार, इंगवले सानेगुरुजींच्या गोड गोष्टी १ ते १० ※ दिन्या मिनीची धमाल, सौ. देशपांडे गोट्या भाग १ ते ३, चिंगी, खडकावरला अंकुर, ना. धों ताम्हनकर गणितातील गमती, वा. मो. कोळेकर ※ आर्य चाणक्य, नाईक - मुळीक सिंहासन बत्तिशी, घैसास ※ बुद्धिचातुर्यकथा आणि शौर्यकथा १ ते १८, अभ्यंकर

अध्यात्माची आवड निर्माण करणारी संतचरित्रे

राष्ट्रगुरु समर्थ रामदास, महाजन ※ अक्कलकोट स्वामी महाराज, मालपाठक शेगावचे गजानन महाराज, मालपाठक ※ साईबाबा हाच चमत्कार डॉ. गवाणकर स्वामी विवेकानंदांची गोष्ट, वैद्य ※ रामकृष्ण परमहंसांची गोष्ट, ग. म. वैद्य स्वामी नित्यानंद ※ ब्रह्मचैतन्य गोंदवलेकर महाराज ※ जे. कृष्णमूर्ती, कृष्णप्रेमी

पाश्चात्य वाङ्मयाचे मराठीत सुरेख रूपांतर

रॉबिनहुड आणि त्याचे रंगेलगडी, भा. रा. भागवत ※ डॉन क्विक्झोट, मा. प. शिखरे तीन शिलेदार, सौ. उषा आपटे ※ वीस वर्षांनंतर, सौ. उषा आपटे बाल अरेबियन नाइटस् १ व २, त्र्यं. पु. थोरात ※ ऑलिव्हर ट्विस्ट, आपटे गलिव्हरचे प्रवास, भा. म. गोरे ※ रॉबिन्सन क्रूसो, वि. स. सुखठणकर सिंदबादच्या ७ सफरी, अ. वा. मराठे ※ पुढे व्हा! १ ते ३, यदुनाथ थत्ते

किमतीसह संपूर्ण यादी मागवा. विनामूल्य पाठवू...

केशव भिकाजी ढवळे

श्रीसमर्थ सदन, पहिली भटवाडी, गिरगाव, मुंबई ४०० ००४